

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет психології

Кафедра соціальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Вплив психологічного клімату у шкільному колективі на
схильність до ризикованої поведінки підлітків»**

Виконала:

студент(ка) 4 курсу, групи-ПС-42

спеціальності 053 «Психологія»

Понеполяк Іванна Юріївна

Керівник: к. психол. н.,

доц. Федоришин Галина Миколаївна

Рецензент: к. психол. н.,

доц. Гринчук Олександра Іванівна

м. Івано-Франківськ – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КЛАСІ НА СХИЛЬНІСТЬ ДО РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	
1.1 Вивчення впливу психологічного клімату на взаємини в колективі	6
1.2 Психологічні особливості ризикованої поведінки в підлітковому віці	10
1.3 Вплив психологічного клімату на схильність до ризикованої поведінки як предмет психологічного аналізу.....	15
Висновки до розділу 1.....	19
РОЗДІЛ II ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КЛАСІ НА СХИЛЬНІСТЬ ДО РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	
2.1 Діагностичний інструментарій та процедура дослідження	21
2.2 Аналіз результатів вивчення впливу психологічного клімату в класі на схильність до ризикованої поведінки	27
Висновки до розділу 2.....	38
РОЗДІЛ III ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	
3.1 Модель попередження ризикованої поведінки у підлітковому віці.....	39
3.2 Рекомендації щодо зниження рівня ризикованої поведінки у підлітків.....	45
Висновки до розділу 3.....	51
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність роботи. В Україні ризикована поведінка підлітків залишається однією з найгостріших соціальних проблем. Молодь зіштовхується з різноманітними економічними труднощами, політичною нестабільністю, загрозою експлуатації, зокрема торгівлі людьми та сексуального насильства. За даними ЮНІСЕФ, серед молоді, найбільш поширене вживання алкоголю, куріння та доступ до наркотичних речовин. Чинниками, що впливають є легкий доступ до алкоголю й наркотиків, а також вплив маргіналізованих груп, що перебувають поза активним суспільним життям. Сукупність цих факторів спричиняє схильність підлітків до небезпечної поведінки.

У підлітків почуття ризику проявляється у поєднанні двох протилежних тенденцій: з одного боку це як соціально прийнята діяльність (наприклад, ризикований вид спорту), з іншого боку це вже деструктивна активність (наприклад, вживання алкогольних напоїв), де почуття ризику збіднює світовідчуття і призводить до балансування на межі.

У цьому контексті профілактика ризикованої поведінки підлітків набуває особливої значущості, оскільки своєчасні заходи можуть запобігти серйозним наслідкам у майбутньому. Зокрема, вивчення особливостей і чинників ризикованої поведінки у підліткового покоління, а детальніше й впливу психологічного клімату у класному колективі стає дуже актуальним, адже дає можливість батькам та працівникам освіти вибудувати процеси навчання, виховання та розвивальне середовище так, щоб зменшити до мінімуму ризиковану поведінку. Ефективні профілактичні програми не тільки зменшують рівень ризикованої поведінки, а й сприяють формуванню корисних звичок, підвищенню обізнаності, розвитку соціальних та емоційних навичок, а також зміцненню ролі сім'ї та освітніх установ у житті підлітків.

Теоретичні аспекти дослідження психологічного клімату аналізували у своїх роботах Г. Скомаровський, В. Шепель та ін. Питання безпечної поведінки та профілактики ризикованої поведінки розглядали В. Оржеховська, Г. Власюк та інші; основні чинники, що мають вплив на захоплення молоді ризикованою діяльністю, підтверджені В. Лютим, Т. Спіріною, О. Шведом, В. Сулицьким; формування у молоді відповідальної поведінки за власне здоров'я досліджували Г. Лактіонова, О. Пилипенко, Н. Зімівець, О. Безпалько; моделюванням та реалізацією оздоровчих профілактичних програм займалися А. Капа, С. Терницька, О. Балакірева, О. Голоцван; профілактику ризикованої поведінки неповнолітніх у конфлікті з законом досліджували К. Стрілянина, С.Замула, Т. Журавель; специфіку профілактики негативних ситуацій серед молоді розглянули Н. Головка тощо.

Узагальнення численних наукових праць, різних авторів Злишков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. [20], Спіріна Т., Тимошенко Л. [41], Волошенко Н. О. [10], Лях Т. Л., Абсалямова Л. М., Бикова С. В., Грідін О. В., Вдовіченко О. В., Хабібуллін Е. Р., Вайнер А. В., та інші, дає можливість констатувати, що, попри широке зацікавлення науковців щодо ризикованої поведінки, проблема повністю досі не розв'язана.

Об'єкт дослідження – схильність до ризикованої поведінки у підлітків.

Предмет дослідження – особливості впливу психологічного клімату в класі на схильність до ризикованої поведінки у підлітковому віці.

Мета дослідження – виявити особливості впливу психологічного клімату в класі на схильність до ризикованої поведінки підлітків.

Відповідно до мети було окреслено **завдання** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз впливу психологічного клімату на взаємини в колективі.
2. Здійснити теоретичний аналіз соціально-психологічних особливостей ризикованої поведінки в підлітковому віці.

3. Емпірично дослідити вплив психологічного клімату в класі на схильність до ризикованої поведінки підлітків.

4. Розробити рекомендації щодо зниження рівня ризикованої поведінки підлітків

В роботі були застосовані такі **методи**:

Теоретичні методи: аналіз психолого-педагогічної літератури, систематизація даних, узагальнення.

Емпіричні методи: спостереження, опитування, порівняльний аналіз, збір інформації, узагальнення.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що позитивний психологічний клімат у класі знижує схильність підлітків до ризикованої поведінки, тоді як негативний або конфліктний клімат сприяє її зростанню.

Наукова новизна роботи полягає в уточненні механізмів впливу психологічного клімату в класі на схильність до ризикованої поведінки підлітків.

Практичне значення роботи полягає у розробці рекомендацій щодо запобігання ризикованої поведінки у підлітковому віці.

Емпірична база дослідження: 32 учнів з м. Івано-Франківськ, від 16 до 18 років (19 дівчат та 13 хлопців).

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів та восьми підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури (55 найменувань), 1 таблиця, 10 рисунків та 3 додатки. Загальний обсяг роботи 69 сторінок, з яких основного тексту 55 сторінок.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КЛАСІ НА СХИЛЬНІСТЬ ДО РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1 Вивчення впливу психологічного клімату на взаємини в колективі

Психологічним кліматом в групі називають емоційно-психологічний настрій конкретного угруповання осіб, де на емоційному рівні можна спостерігати стосунки кожного із членів колективу з їхніми моральними нормами та інтересами [45].

Змістова характеристика психологічного клімату в основному пов'язана з відчуттям психологічного комфорту в групі людей. Вона відображає стосунки між членами колективу, які потім відображаються у свідомості людини та впливають на її настрій і самопочуття (Р. Лайкерт, К. Левін) [30].

Формування соціально-психологічного клімату зумовлене впливом численних чинників як зовнішнього (макро), так і внутрішнього (мікро) середовища. Макросередовище охоплює загальний соціальний контекст, у якому відбувається взаємодія людей. До таких чинників належать: політична стабільність у державі, економічне становище, рівень добробуту населення, соціальні умови, демографічна ситуація, регіональні особливості та етнокультурні впливи. Мікросередовище, своєю чергою, охоплює найближче оточення індивіда - як матеріальне, так і духовне - у межах трудового або навчального колективу. Саме тут формуються безпосередні взаємини, які значною мірою визначають загальний емоційний настрій, рівень довіри, підтримки та психологічного комфорту в групі.

Узагальнення теоретичних досліджень показало, що питання формування психологічного клімату групи було предметом вивчення у працях багатьох іноземних та вітчизняних вчених, але слід зазначити, що немає єдиного

пояснення змісту, сутності, структури та інших аспектів цього явища. Дослідники погоджуються лише з тим, що це складне явище, яке вимагає всебічного системного підходу у його вивченні.

В перших дослідженнях цього явища розглядається психологічна атмосфера як емоційний колір психологічного зв'язку членів команди, що виникає (Л. Фестінгер). Для групи «клімат» - це особливий стан соціальних та психологічних процесів, що розвивалися в групі (Т. Ньюком). Вчені вважають, що концепція «психологічного клімату» відображає природу взаємозв'язку між людьми, панівний настрій, рівень управління, умови та характеристики роботи та спокою в групі (Л. Карамушка) [21].

Концепція «психологічного клімату» включає системи взаєностосунків; психологічні механізми взаємодії між людьми (імітація, емпатія, допомога); взаємні вимоги, загальний настрій, стиль спільної діяльності, інтелектуальну, емоційну та бажану єдність колективу. Л. Карамушка зазначає, що соціально-психологічна атмосфера у певній групі характеризується стабільним настроєм думки, який має суттєвий вплив на стосунки людей, їхнє ставлення до діяльності та навколишнього середовища [21].

Сучасні дослідження додають нові погляди на проблему. Наприклад, у дослідженнях індивідуальної та середньогрупової оцінки психологічного клімату групи виявлено передумови міжособистісних відносин у групі та визначено міру зрілості групи, а також її перспектив розвитку. Інше дослідження встановлює взаємозв'язок між сприйняттям підлітків соціально-психологічного клімату групи та рівнем їх суб'єктивного добробуту (С.Яковлева). Також нові методики, такі як анкетування, інтерв'ю та методика "кольоропису", допомагають виявити різні компоненти психіки групи та їх вплив на соціально-психологічний клімат [41].

Для підлітка дійсно важливе місце у житті посідає роль групи, та власне залучення до неї. Група є не тільки місцем проведення часу, але і є місцем

самоствердження. Отримати похвалу та симпатію вони прагнуть саме в групі, адже часто від дорослих це недоотримується. Думка групи та її оцінка набуває для підлітка першості порівняно з іншими факторами.

Відповідно, є 3 головні типи психологічного клімату в групі:

1. позитивна орієнтація - сприятливий клімат;
2. негативна орієнтація - нездоровий клімат, несприятливий;
3. нейтральна орієнтація - клімат, орієнтація якого чітко не визначається.

Вивчення теоретичних джерел показало, що дослідники зосереджуються на складності явища психологічного клімату, яке являється важливою характеристикою групи [21].

На думку перших дослідників, зміст психологічного клімату групи можна визначити як емоційне забарвлення психологічних зв'язків учасників групи, що виникають на основі симпатій, співвідношення характерів, збігу інтересів і схильностей (Р. Лайкерт) [50]. Також виділили три основні частини стосунків між членами групи, які власне й визначають його атмосферу:

- соціальний клімат (усвідомлення спільних цілей і завдань);
- моральний клімат (стійкі моральні цінності);
- психологічний клімат (неформальні стосунки).

В енциклопедичній літературі соціально-психологічний клімат визначається як система «взаємостосунків, що складаються в колективі в процесі здійснення спільної діяльності та постійного спілкування; сукупність психологічних станів, що сприяють або перешкоджають спільним діям і всебічному розвитку особистості» [43].

Серед найважливіших форм її прояву дослідники відзначають сумісність, ефективність і згуртованість.

Отже, чим краще сформований сприятливий психологічний клімат, тим краще розвиваються окремі риси особистості та існує менше конфліктних ситуацій

Для того, щоб згуртувати колектив та зробити психологічний клімат оптимальним та сприятливим, можна використовувати такі заходи:

- відвідувати різноманітні заходи, такі як: театр, кіно, музеї, спортивні івенти тощо;
- інтелектуальні ігри;
- створення власних традицій класу;
- проведення тренінгових занять та командоутворення.

Таким чином, психологічний клімат у колективі є ключовим чинником, що впливає на емоційний стан, продуктивність, поведінку й взаємодію його членів. Він охоплює не тільки взаємостосунки, але й спільні цінності, настрої та механізми взаємодії. Оптимальний психологічний клімат сприяє гармонійному розвитку особистості та ефективній діяльності групи, тоді як несприятливий клімат може гальмувати ці процеси. Важливість системного підходу до вивчення цього явища підтверджується багатьма дослідженнями вітчизняних та закордонних вчених.

Таким чином, можна стверджувати, що соціально-психологічний клімат в групі це результат спільної діяльності кількох людей, їх взаємини. Він проявляється в групових ефектах, наприклад, колективний настрій та думка, почуття особи в групі тощо. Такі ефекти мають відображення у взаємовідносинах, котрі стосуються процесу праці та рішеннями завдань колективу. Зміст психологічного клімату стосується самопочуття людини в колективі (настроєм, задоволенням, психологічним комфортом); коли почуття та емоції індивіда переносяться на їх відношення до праці та інших членів колективу, на загальні відносини.

Отже, було визначено, що підлітковий вік є критичним етапом між дитинством і дорослістю, який супроводжується глибокими особистісними змінами. Це один із найскладніших періодів як у взаєминах з оточенням, так і у внутрішньому світі самого підлітка. Встановлено, що центральним

психологічним новоутворенням цього віку є формування самосвідомості. У процесі розвитку підліток переходить від нечітких, фрагментарних уявлень про себе до глибшого розуміння власної індивідуальності та унікальності, починає усвідомлювати свій внутрішній світ.

Цей процес сприяє становленню життєвих орієнтирів, особистих цінностей і формуванню відчуття дорослості. Прагнення до самостійності, визнання з боку дорослих, бажання бути рівноправним – усе це характерно для цього періоду. Саме тому ризикована поведінка часто виступає як спосіб перевірки власних меж, сили, здатності до самовираження та прийняття рішень.

1.2 Психологічні особливості ризикованої поведінки в підлітковому віці

Поняття «ризикована поведінка» перестало бути неологізмом і міцно увійшло в лексику як науковців, так і практиків-психологів, освітян. Сучасні наукові публікації та методи, пов'язані з охороною здоров'я, тісно пов'язані з поясненням і розумінням ризикованої поведінки та визначенням того, що вона становить ризик для людини та її оточення.

До певного часу у науковій літературі використовували такі основні терміни для різних типів соціальної поведінки: просоціальна, девіантна, антисоціальна. Згодом з'явився ще один – «ризикова поведінка» - це поведінка, котра може спричинити певні проблеми зі здоров'ям (фізичним чи психічним), або завдати іншої шкоди собі чи іншим людям [30].

Не варто ототожнювати ризиковану поведінку з девіантною. Девіантна поведінка за своїм змістом є порушенням встановлених у суспільстві норм і правил. Не завжди ризикована поведінка суперечить нормам, але це серйозна загроза (здоров'ю, добробуту чи виживанню). Ризиковані або негативні звички розвиваються в пізньому підлітковому віці та створюють труднощі, з якими

люди стикаються пізніше в житті щодо свого здоров'я та добробуту.

Вперше слово «ризик» використовувалось ще у середньовіччі (від французького «risqué») та означало небезпеку. Поняття «ризик» походить від староіталійського *risicare*, що означає «наважитися» [1]. Головною властивістю ризику є те, що він існує тільки стосовно майбутнього і нерозривно пов'язаний із прогнозуванням та плануванням, тобто з прийняттям рішення загалом.

Ризикована поведінка не завжди є відхиленням від соціальних норм, однак, як підкреслюють дослідники, вона завжди становить потенційну загрозу для фізичного та психічного здоров'я, безпеки, добробуту й гармонійного розвитку особистості. Такі моделі поведінки часто зароджуються в підлітковому віці та можуть ускладнювати життя вже в дорослому періоді –впливати на стан здоров'я, соціальну адаптацію та здатність досягати життєвих цілей.

Схильність до ризику - це риса особистості, яка проявляється незалежно від зовнішніх обставин і не зумовлюється конкретними причинами для здійснення ризикованих вчинків. Вона виявляється у прагненні до нових можливостей, що відкриває соціальне середовище. Така особливість може проявлятися через інтерес до екстремальних пригод, потребу у гострих відчуттях, схильність до соціально небезпечної поведінки, зокрема дій, що загрожують здоров'ю, а також у неприйнятті рутинного способу життя.

У джерелах, що були проаналізовані, період підліткового віку заведено вважати віком, коли зароджуються принципи моральності, утворюються соціальні настанови, самоствалення, ставлення до оточення, до суспільства в цілому. У підлітковому віці також відбувається стабілізація рис характеру та провідних форм міжособистісного спілкування.

Для підліткового віку характерні такі риси як: емоційна напруженість та нестабільність, виникнення переживань, прагнення до почуття дорослості [9]; формування «Я» - концепції, зростання соціальної активності; інтенсивний розвиток самосвідомості. Підлітки, у процесі свідомого ставлення до реальності

стараються розвинути позитивні якості, але через не до кінця сформований світогляд, малий життєвий досвід, часто викликає суперечності між потребою у самовихованні та невмінням реалізувати її. Провідні мотиваційні напрямки пов'язуються з активними прагненнями до власного самовдосконалення - самопізнання, самовираження, самоствердження [11].

Нині діти підліткового віку радше оберуть ризик як альтернативну можливість відчуття «справжнє життя», випробувати себе і показати необмеженість власних можливостей. Тому, основними причинами виникнення такої поведінки є саме прагнення спробувати щось нове, випробувати власні здібності, експериментувати з різними установками, бажання бути відкритим, критика обмежень, складні життєві ситуації, брак знань [1].

Серед основних чинників, що зумовлюють ризиковану поведінку в підлітковому віці, виокремлюють імпульсивність, емоційну нестабільність, схильність до екстраверсії, а також прагнення випробувати межі дозволеного на власному досвіді. У деяких випадках підвищена тяга до ризику є наслідком емоційних негараздів - вона може відображати внутрішню напруженість, тривожність і прагнення вирішувати труднощі агресивними методами. Психоемоційний стан підлітків характеризується нестабільністю: настрої змінюється стрімко – від піднесення до пригніченості, з'являється бажання до нових вражень і досвіду. Всупереч прагненням до цілей, рішучість у цьому віці часто поєднується з нестійкістю та емоційними імпульсами. Через ризиковану поведінку підлітки намагаються утвердити свою самостійність, продемонструвати впевненість і незалежність, хоча водночас залишаються вразливими та невпевненими у собі [20].

А.Данілова у статті «Ризикована поведінка старшокласників у контексті інтернет-спілкування як соціально-педагогічна проблема» акцентує на інтернет-загрозах, пов'язаних з рекламою алкоголю, тютюну, сайти для дорослих, що провокує молодь на ризиковані вчинки [13].

Через гіперболізоване почуття дорослості, виникає підвищення рівня вимог: підлітки хочуть нав'язати світові власну думку, намагаються вийти за межі сформованих норм суспільства. Вони схильні до небезпечних вчинків. Серед важливих причин розвитку ризикованої поведінки слід виокремити підліткову природну цікавість, бажання перевірити свої можливості, бажання бути поміченим, незгода з обмеженнями, складна життєва ситуація, недостатність знань.

Отже, було з'ясовано, що ризикована поведінка підлітків має багато проявів, серед яких найпоширенішими є вживання психоактивних речовин, інтернет-залежність, ризикована сексуальна поведінка та агресивна поведінка. В таблиці 1.1 розглянуто кожен з проявів та їх наслідки:

Таблиця 1.1

Прояви ризикованої поведінки та їх наслідки

Прояв	Наслідок
<p>Інтернет-залежність. Надмірне використання соціальних мереж, відеоігор, інших цифрових платформ та технологій.</p>	<p>Може призвести до соціальної ізоляції, проблем зі сном, порушень уваги та тривожності. Надмірне використання Інтернету корелює з підвищеним рівнем тривоги та депресії серед підлітків [53].</p>
<p>Вживання психоактивних речовин. Вживання алкоголю, наркотиків та тютюну</p>	<p>Одна з найсерйозніших форм ризикованої поведінки серед підлітків. Серед наслідків – розвиток залежності, порушення роботи мозку, зниження когнітивних функцій, підвищений ризик травм тощо.</p>
<p>Агресивна поведінка та правопорушення. Пов’язаний із низкою негативних психологічних факторів, включаючи брак контролю над емоціями та імпульсами, низьку самооцінку та, часто, складні соціально-економічні умови.</p>	<p>Агресивна поведінка у дітей підліткового віку може призводити до асоціальних вчинків, конфліктів з однолітками та проблем із законом [48].</p>
<p>Ризикова сексуальна поведінка. Ранні статеві зв’язки та відсутність безпечних практик</p>	<p>Може спричинити фізичні та психічні проблеми: у таких дітей значно підвищений ризик зараження інфекціями, що передаються статевим шляхом, а також виникнення різноманітних емоційно-психологічних ускладнень і проблем. Підвищується ймовірність поширення серед молоді захворювань, що передаються статевим шляхом.</p>

Підлітки, на відміну від дорослих, частіше недооцінюють рівень реальної загрози, що випливає з їхніх вчинків. Це зумовлено обмеженим життєвим досвідом і недостатнім умінням передбачати наслідки власної поведінки [17]. У багатьох випадках ризиковані дії зумовлені нездатністю прогнозувати результат, ігноруванням потенційної небезпеки та необачністю.

Схильність підлітків до ризикованої поведінки пояснюється функціонуванням і розвитком мозку у підлітковому віці. Мозок розвивається поетапно, а структури дозрівають з різною швидкістю. Саме тому у віці 15-16 р. ми можемо спостерігати приголомшені успіхи у спорті [17].

Отже, труднощі й суперечності цього вікового етапу є природними та закономірними. Проте за наявності підтримки з боку батьків і соціальних інститутів, зокрема школи, ці труднощі можуть бути згладжені. У протилежному випадку – за відсутності ефективного виховного впливу – зростає ймовірність формування ризикованої поведінки.

1.3 Вплив психологічного клімату на схильність до ризикованої поведінки як предмет психологічного аналізу

Психологічний клімат у сім'ї, школі та соціальному середовищі суттєво впливає на формування поведінкових моделей підлітків. У країнах із соціально-економічними викликами, таких як Україна, цей фактор набуває особливої важливості, оскільки нестабільність, невизначеність майбутнього та вплив негативних соціальних явищ можуть сприяти підвищенню рівня ризикованої поведінки.

Негативний психологічний клімат, зокрема ворожість, байдужість або нестача підтримки в сім'ї, часто стає причиною емоційної нестабільності підлітків. Вони можуть шукати розради у небезпечних звичках, таких як вживання алкоголю, наркотиків чи агресивна поведінка. Також важливу роль

відіграє атмосфера в навчальних закладах: конфлікти з однолітками, булінг та відсутність емоційної підтримки педагогів підвищують рівень тривожності та незахищеності, що може спричиняти девіантні прояви.

Натомість позитивний психологічний клімат, заснований на довірі, підтримці та емоційній безпеці, відіграє захисну роль. Підлітки, які відчують розуміння з боку батьків і викладачів, мають нижчий рівень стресу та рідше вдаються до ризикованих форм поведінки. Вони більш схильні до конструктивного розв'язання проблем і формування здорових соціальних зв'язків.

Отже, психологічний клімат є ключовим чинником, що визначає рівень схильності підлітків до ризикованої поведінки. Для зниження цього ризику необхідно створювати сприятливе середовище у сім'ї, навчальних закладах та суспільстві загалом, надаючи підліткам можливості для емоційної підтримки та самореалізації.

Психологічний клімат у колективі є важливим чинником, який впливає на розвиток особистості підлітків і їхню схильність до ризикованої поведінки. У підлітковому віці відбуваються значні зміни в самосвідомості, формується «Я» концепція, збільшується соціальна активність і виникає почуття дорослості. Саме у цей період підлітки починають активно шукати своє місце у світі, часто експериментуючи зі своєю поведінкою.

Психологічний клімат у колективі впливає на емоційний стан учнів, їхній настрій та загальний рівень психологічного комфорту. Відповідно, позитивний клімат сприяє зниженню рівня стресу, конфліктів і тривожності, що є важливими чинниками для формування здорової поведінки (Р. Лайкерт, К. Левін). З іншого боку, несприятливий клімат може викликати почуття незахищеності, агресивності та призводити до ризикованої поведінки [21].

Дослідження показують, що підтримка з боку однолітків та позитивні взаємостосунки у колективі сприяють зниженню схильності до ризикованої

поведінки (Р. Лайкерт, К. Левін). Наприклад, у дослідженні Р. Бейлі, Д. Кремер виявлено, що підлітки, які мають добрі стосунки з однолітками й почуваються прийнятими у колективі, менш схильні до ризику. Це пов'язано з тим, що позитивний психологічний клімат забезпечує відчуття підтримки та безпеки, що сприяє більш розсудливій та відповідальній поведінці [11].

Проте, якщо клімат у колективі негативний, підлітки можуть шукати способи компенсувати відсутність підтримки та визнання. Це може призвести до формування ризикованої поведінки, зокрема експериментування з наркотиками, алкоголем, небезпечними видами активностей. У таких ситуаціях підлітки часто прагнуть привернути увагу або знайти підтримку у групах з аналогічними ризикованими уподобаннями (С. Томпсон, П. Клінгер).

Психологічний клімат також впливає на розвиток навичок саморегуляції та самоконтролю (Е. Гаврилов, О. Мороз). У сприятливому середовищі підлітки мають можливість розвивати свої соціальні навички, навички комунікації та співпраці, що допомагає їм краще розуміти наслідки своїх дій і уникати небезпечних ситуацій. Водночас несприятливий клімат може послаблювати ці навички, роблячи підлітків більш вразливими до негативних впливів (І. Грехем, М. Джонсон) [21].

Вищеописані типи ризикованої поведінки підлітків не тільки створюють виклики для їх здоров'я, проте також можуть мати тривалі соціальні наслідки, що мають вплив на їх здатність будувати здорові стосунки та функціонувати у суспільстві. Підліткова поведінка формується під впливом різноманітних факторів, котрі діляться на:

- Психологічні фактори. У такому віці відбувається активний розвиток, протягом якого індивідуум має ще недостатній контроль імпульсів та низький рівень критичного мислення. Це ускладнює можливість оцінки наслідків ризикованих дій. Підлітки через активний розвиток мозку мають труднощі з керуванням емоціями, що впливає на їхню здатність приймати

виважені рішення [39].

- Соціально-культурні фактори, що включають вплив сім'ї та однолітків, котрі є головними у прийнятті підлітками ризикованих рішень. Часто вони можуть копіювати поведінку тих, хто для них є справжнім авторитетом, зокрема однолітків чи популярних особистостей. Груповий тиск та бажання відповідати очікуванням соціального кола значно підвищують ймовірність ризикованої поведінки - що зазначається в одному з проаналізованих досліджень [48].

- Соціально-економічні умови, що також мають вплив на поведінку дитини: малий рівень доходу сім'ї, брак освітніх можливостей, безробіття серед батьків – усе це підвищує стрес та може підштовхувати підлітків до ризикованої поведінки та вчинків. Все це підкреслює вагомість підтримки з боку суспільства для зниження рівня такої поведінки [52].

З огляду на вищевикладене, особливої уваги потребує формування сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі, який би підтримував особистісний розвиток підлітків та зменшував імовірність появи небажаної поведінки. Досягти цього можна шляхом цілеспрямованої роботи з учнівським колективом, проведення тренінгів із саморегуляції та емоційного контролю, а також залучення підлітків до спільних активностей, що сприяють встановленню довірливих взаємин.

Таким чином, емоційно безпечне середовище у шкільному колективі має визначальне значення для формування поведінкових установок підлітків. Позитивна атмосфера сприяє розвитку гармонійної особистості, знижує рівень тривожності та ризикованих проявів, тоді як напружений або ворожий клімат, навпаки, може посилювати деструктивні тенденції. Тож створення позитивного психологічного клімату у навчальних закладах є умовою ефективної профілактики ризикованої поведінки та підтримки здорового розвитку молоді.

Висновки до розділу 1

У підлітковому віці відчуття ризику виявляється як у конструктивних, так і в деструктивних формах поведінки. З одного боку, ризик може проявлятися у соціально схвалюваній активності, наприклад, у заняттях екстремальними видами спорту, що сприяють самовираженню та самопізнанню. З іншого боку, схильність до ризику здатна штовхати підлітка до небезпечних форм поведінки - таких як вживання психоактивних речовин, втечі з дому, бродяжництво - що веде до відчуження від реальності й наближає до межі самознищення.

У ряді випадків така поведінка є відображенням внутрішнього дискомфорту: тривожності, емоційної нестабільності чи прихованої агресії. Нездатність ефективно опрацьовувати власні переживання змушує підлітків шукати вихід у ризикованих, а інколи - небезпечних для життя діях.

Криза супроводжується емоційними відхиленнями у поведінці, спалахами агресії та непокори. Емоційний фон у підлітків відрізняється різким коливанням настрою, швидкими переходами від екзальтації до зниженого настрою, тяжіння до нових відчуттів і вражень. Водночас, зростає необхідність розуміння емоцій інших людей та управління власними емоціями, оскільки провідною діяльністю стає інтимно – особистісне спілкування з однолітками. І сприятливий психологічний клімат в шкільному колективі, зокрема у класі, є важливою умовою для формування взаємин, конструктивної поведінки підлітка й попередження високоризикованої поведінки.

Психологічний клімат у колективі відіграє важливу роль у формуванні взаємин між його членами, впливаючи на рівень довіри, підтримки та загальну ефективність спільної діяльності. Сприятлива атмосфера сприяє позитивному спілкуванню, знижує рівень конфліктності та підвищує психологічний комфорт.

Ризикована поведінка підлітків значною мірою зумовлена соціально-психологічними факторами, такими як вплив оточення, емоційна

нестабільність, бажання самоствердитися або протестувати проти загальноприйнятих норм. Неприятливий соціальний фон може посилювати схильність до ризикованих дій, особливо в умовах нестабільного середовища.

Аналіз взаємозв'язку психологічного клімату та ризикованої поведінки підтверджує, що негативне емоційне середовище сприяє підвищенню рівня стресу та схильності до небезпечних вчинків. Натомість позитивний психологічний клімат може слугувати захисним фактором, зменшуючи ймовірність ризикованої поведінки та сприяючи формуванню здорових соціальних звичок.

РОЗДІЛ II ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КЛАСІ НА СХИЛЬНІСТЬ ДО РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1 Діагностичний інструментарій та процедура дослідження

Дане дослідження мало на меті визначити рівень впливу психологічного клімату в класі на схильність до ризикованої поведінки у респондентів та встановити кореляційні та причинно-наслідкові зв'язки між цими психологічними явищами.

У дослідженні взяли участь 32 учні, які проживають в м. Івано-Франківськ. Вік досліджуваних від 16 до 18 років, серед яких 13 хлопців та 19 дівчат.

Завдання емпіричного дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу підібрати психодіагностичний інструментарій для визначення тих показників, які було взято за основу, а саме: визначення психологічного клімату та його вплив на готовність до ризику.
2. Діагностувати наявність комунікативного контролю, поведінки в конфліктній ситуації та схильності до ризику групи в цілому;
3. Проаналізувати отримані результати, сформулювати висновки та розробити практичні рекомендації щодо профілактики схильності до ризику у підлітків.

Відповідно до мети дослідження було застосовано наступні методики:

- 1) Діагностика комунікативного контролю Шнайдера (Додаток А).
- 2) Методика «Діагностика ступеня готовності до ризику» Шуберта.
- 2) Тест «Самооцінка поведінки в конфліктній ситуації» (Д. Джонсон та Ф. Джонсон) [19].
- 3) Схема для експертного оцінювання психологічного клімату

колективу (Гільбух) (Додаток Б).

Було описано та розглянуто кожен з методик детальніше:

1) Методика М. Шнайдера спрямована на визначення рівня комунікативного контролю особистості, тобто здатності людини адаптувати свою поведінку відповідно до соціальної ситуації. Вона дозволяє оцінити, наскільки гнучко індивід змінює свою манеру спілкування залежно від оточення, рівень його самоконтролю в міжособистісних взаємодіях та ступінь відкритості у комунікації.

Сутність та поетапність методики полягає в:

Респондентам було запропоновано серію тверджень, що відображають різні аспекти соціальної взаємодії. Вони оцінюють свою поведінку, вибираючи найбільш відповідні їм відповіді. У результаті формується уявлення про їхній рівень комунікативного контролю – високий, середній або низький.

Методика стала корисною в дослідженні, проте не як основний інструмент, а як допоміжний засіб для аналізу соціальних взаємодій підлітків у класному середовищі. Вона дала змогу:

1. оцінити, наскільки учні контролюють свою поведінку у взаємодії з однокласниками, ровесниками та педагогами.
2. визначила, чи змінюють підлітки свою манеру спілкування відповідно до ситуації, що може впливати на їхню інтеграцію в колективі.
3. допомогла встановити зв'язок між рівнем комунікативного контролю та можливістю підлітків чинити опір негативному впливу групи.

Дана методика містить перелік з 10 запитань, на які респонденту потрібно відповісти позначкою «П» – правильно, або «Н» – неправильно. Далі, коли тестування закінчено, здійснюється обрахунок та інтерпретація результатів, нарахування балів за кожну відповідь «Н» на запитання під №1, №5 і №7 та за кожну відповідь «П» на решту запитань. Далі відбувається загальний підрахунок балів і отриманий результат співвідноситься з шкалою

інтерпретації.

Шкала інтерпретації містить наступні показники:

Високий комунікативний контроль (показник 7 – 10 балів): особа з такими показниками тримає все під контролем, планує та слідкує за собою; чітко керує проявом власних емоцій.

Середній комунікативний контроль (показник 4 – 6 балів): особа відкрита і щира в комунікації, але дуже стримана в прояві емоцій; завжди співвідносить поведінку оточення з власними реакціями.

Низький комунікативний контроль (показник 0 – 3 бали): така особа імпульсивна у спілкуванні, розкута та відкрита, поведінка її не змінюється залежно від ситуації; не завжди співвідносить свою поведінку та поведінку інших, відповідно до ситуації [19].

2) Для вивчення схильності до ризикованої поведінки та управління ризиками було застосовано методика «Діагностика ступеня готовності до ризику» Шуберта [23]. Метою даної методики є визначення показника величини схильності до ризику. Перевагою методики є універсальність, зручність та економність у проведенні дослідження та обробці результатів. Респонденти оцінювали міру своєї готовності здійснити дії, про які їх запитували. При відповіді на кожне з 25 запитань вони обирали відповідь, яку потім було переведено у бали за такою схемою:

2 бали – «повністю згоден, повне ТАК»;

1 бал – «більше ТАК, ніж НІ»;

0 балів – «ні ТАК, ні НІ, дещо середнє»;

-1 бал – «більше НІ, ніж ТАК»;

-2 бали – «повне НІ».

Значення тесту: від -50 до +50 балів. Менше -30 балів – занадто обережний. Від -10 до +10 балів – середнє значення. Понад +20 балів – схильний до ризику.

Методика Шуберта призначена для оцінки індивідуальної схильності людини до ризикованої поведінки в різних життєвих ситуаціях. Вона допомагає визначити, наскільки людина схильна приймати ризиковані рішення, чи має вона тенденцію діяти імпульсивно або ж ухиляється від небезпечних ситуацій.

Сутність методики:

Респонденту пропонують серію тверджень, що описують ризиковані дії та ситуації. Він має оцінити, наскільки ймовірно, що він вчинить певним чином у подібних обставинах. За підсумками тесту визначається рівень готовності до ризику:

Високий рівень – людина легко йде на ризик, часто не зважаючи на можливі наслідки.

Середній рівень – схильність до ризику проявляється в певних обставинах, зазвичай при наявності раціонального обґрунтування.

Низький рівень – респондент уникає ризику, обирає обережний і зважений підхід.

Методика Шуберта важлива для даного дослідження, адже дає змогу оцінити рівень готовності підлітків до ризику, що є важливим фактором у формуванні їхньої поведінки в соціальному середовищі. Також ця методика може виявити групи підвищеного ризику, які більше схильні до небезпечних дій, допомагає простежити взаємозв'язок між психологічним кліматом у класі та готовністю учнів до ризику.

3) Методика «Самооцінка поведінки в конфліктній ситуації» (Д. Джонсон, Ф. Джонсон)

Ця методика спрямована на вивчення індивідуального стилю поведінки людини в конфліктних ситуаціях. Вона дозволяє визначити, як респондент реагує на суперечності та які стратегії вирішення конфліктів використовує найчастіше.

Сутність методики полягала в тому, що підліткам пропонувалась серія

тверджень, що описують різні способи поведінки у конфліктних ситуаціях. Вони оцінюють, наскільки ці твердження відповідають їхнім діям, і в результаті визначається стиль поведінки, що домінує, а саме:

1. Суперництво – людина наполягає на своїй позиції, навіть якщо це погіршує взаємини.
2. Співробітництво – намагається знайти компромісне рішення, враховуючи інтереси всіх сторін.
3. Компроміс – готова частково поступитися, щоб досягти взаємоприйняттого результату.
4. Уникнення – намагається не брати участь у конфліктах, уникає їх.
5. Пристосування – йде на поступки, навіть якщо це суперечить власним інтересам.

Ця методика корисна в контексті даного дослідження, адже допомогла зрозуміти, яким чином підлітки взаємодіють у колективі, а також чи сприяє психологічний клімат класу формуванню конструктивних або деструктивних моделей поведінки.

Завдяки даній методиці було виявлено:

- які стилі поведінки домінують серед підлітків у конфліктних ситуаціях;
- рівень напруги та агресивності у класному середовищі даного колективу;
- чи є зв'язок між конфліктністю та схильністю до ризикованої поведінки (наприклад, втечі з дому, агресії, участі в небезпечних ситуаціях).

4) Методика «Схема для експертного оцінювання психологічного клімату колективу» (Гільбух). Дане тестування спрямоване на експертне оцінювання рівня психологічного клімату в групі. Воно передбачає аналіз певних показників міжособистісних взаємин, що дозволяють зробити висновки про комфортність соціально-психологічного середовища.

Оцінювання виконувалось за наступними критеріями:

1. Ступінь згуртованості колективу.
2. Рівень взаємної підтримки та довіри.
3. Наявність або відсутність конфліктів.
4. Емоційний фон у колективі (панування позитивних чи негативних емоцій).
5. Стиль керівництва та його вплив на групову атмосферу.
6. Рівень задоволеності членів групи своєю роллю та статусом у колективі.

Підлітки при анкетуванні заповнювали певну анкету (дод. В), де оцінили зазначені критерії за шкалою. Після збору анкет була проведена оцінка загального рівня психологічного клімату у колективі за такими категоріями:

- Сприятливий клімат;
- Нестійкий (нейтральний) клімат;
- Несприятливий клімат.

Ця методика стала корисною, оскільки дозволила оцінити основні характеристики психологічного клімату класного колективу, які можуть впливати на поведінку підлітків. Було отримано об'єктивну оцінку соціально-психологічної атмосфери у класі. Також завдяки анкетуванню було виявлено негативні чинники (конфлікти, ізоляцію окремих учнів, напруженість), які можуть провокувати ризиковану поведінку.

Наступний етап емпіричного дослідження передбачав кількісну обробку даних і подальший їх якісний аналіз. Математична обробка даних здійснювалася з допомогою програмного забезпечення Excel.

2.2 Аналіз результатів вивчення впливу психологічного клімату в класі на схильність до ризикованої поведінки

Першим етапом дослідження стало виявлення рівня комунікативного контролю досліджуваної вибірки.

При дослідженні комунікативного контролю за методикою М. Шнайдера серед 32 учнів з Івано-Франківська, віком 16–18 було отримано наступні результати (рис. 2.1).

Розподіл рівнів комунікативного контролю за трьома категоріями показав, що:

- о Високий рівень 28% (9 осіб): ці діти підліткового віку мають добре розвинені навички соціальної адаптації, вміють контролювати свою поведінку відповідно до ситуації, легко встановлюють контакти.

- о Середній рівень 50% (16 осіб) учні володіють достатнім рівнем самоконтролю в комунікації, проте не завжди адаптують поведінку до соціальних умов, що змінюються.

- о Низький рівень 22% (7 осіб): підлітки мають труднощі з контролем своєї поведінки, менш гнучкі в комунікації, можуть демонструвати імпульсивність або сором'язливість.

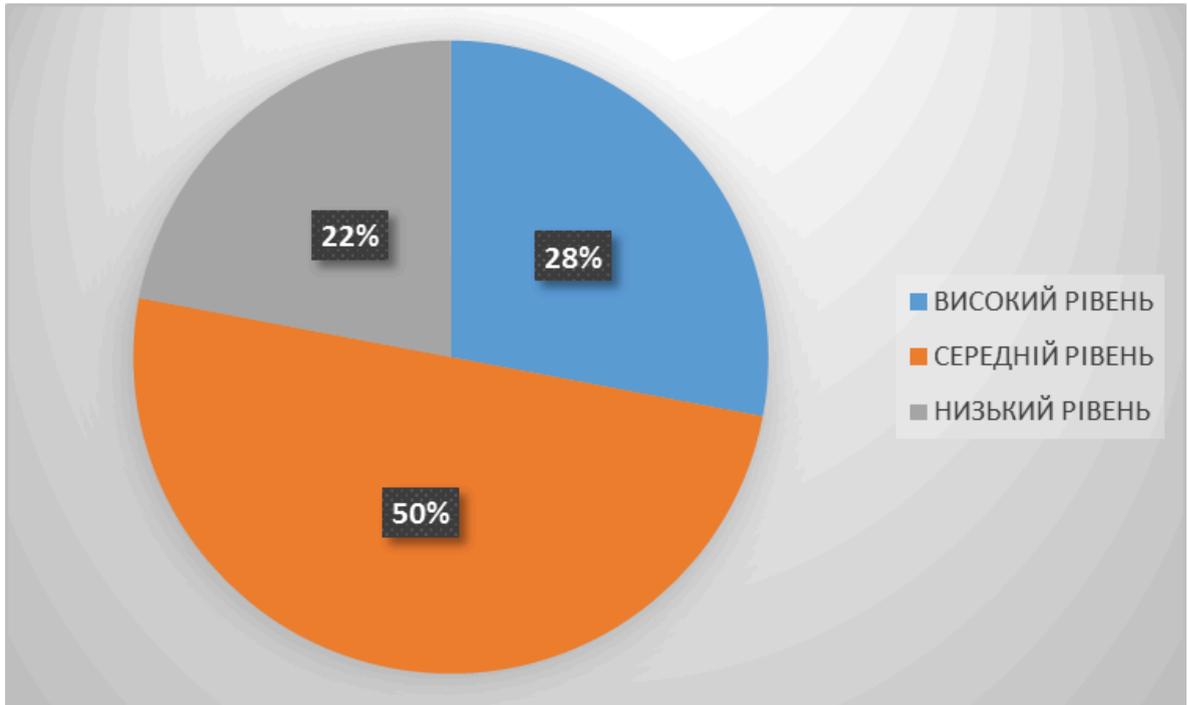


Рисунок 2.1 Розподіл рівнів комунікативного контролю в групі

Дівчата, продемонстрували вищий рівень комунікативного контролю (8 дівчат мали високий рівень (47%), 6 дівчат середній (36%) і лише 3 дівчини мали низький (17 %)). Хлопці мали нижчі показники (4 мали високий рівень (31%), 6 хлопців мали середній рівень (46%), 3 низький рівень (23%)), це може бути пов'язано з прямою манерою спілкування та меншою схильністю до адаптації поведінки під конкретні ситуації (рис. 2.2).

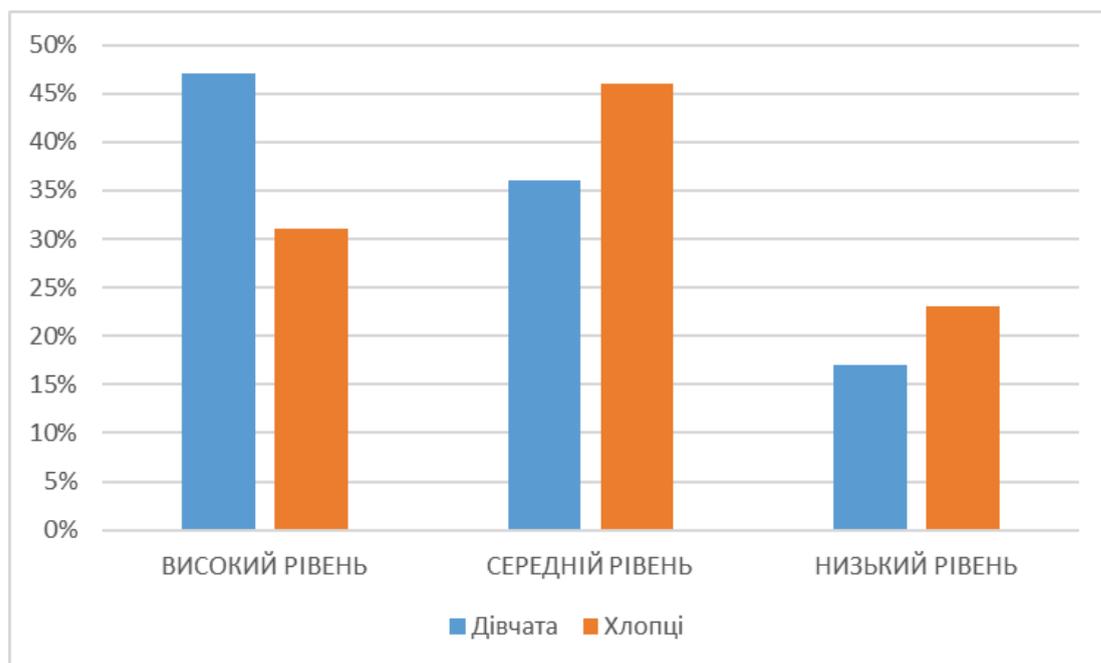


Рисунок 2.2 Розподіл рівнів комунікативного контролю за гендером

Відповідно до спостережень та результатів анкетування, можна зазначити, що діти, які активно беруть участь у громадській діяльності, волонтерстві чи творчих гуртках, мали вищий рівень комунікативного контролю. Особи, які переважно спілкуються в вузькому колі або мають мало соціальних контактів, можуть демонструвати нижчий рівень комунікативного контролю.

Загалом дослідження показало, що більшість дітей мають середній рівень комунікативного контролю, а окремі групи демонструють високі чи низькі показники залежно від соціального досвіду, особистісних рис і особливостей навчального середовища.

Відповідно до обробки результатів тесту «Самооцінка поведінки в конфліктній ситуації», можна стверджувати, що 20 осіб (63% вибірки) мають середній рівень самооцінки конфліктності серед 32 досліджуваних. Це свідчить про неприйняття себе як висококонфліктної особистості більшістю респондентів, але про наявність конфлікту. Для них характерно те, що вони такі, як усі, не відрізняються від інших, тобто характерне перевищення середнього

уявлення про себе як про конфліктну особистість. Ніхто з даної вибірки не вважає себе дуже конфліктною людиною. Низький рівень конфліктної Я-концепції характерний для 7 досліджуваних (22%), а 5 суб'єктів схильні уникати конфліктних ситуацій (15%).

В цілому дана методика визначає п'ять основних стилів поведінки в конфліктних ситуаціях: змагання, уникання, пристосування, компроміс, співпраця. У цій групі результати наступні (рис. 2.3):

1. Змагання (конкуренція, домінування)

Цей стиль притаманний людям з високим рівнем конфліктності, які схильні активно відстоювати власні інтереси, навіть ціною загострення конфлікту. Цей стиль не проявляється.

2. Уникання

Цей стиль демонструють ті, хто прагне ухилятися від конфліктів, не виявляє активності в розв'язанні суперечностей. У вибірці 5 осіб (15%) прямо вказали на схильність до уникання конфліктів, отже, цей стиль проявлений чітко та властивий частині учнів із середнім рівнем конфліктності.

3. Пристосування

Цей стиль полягає у поступках, погодженні з думкою іншого, часто на шкоду власним інтересам. Учні з низьким рівнем конфліктної Я-концепції (7 осіб, 22%) можуть бути схильні саме до пристосування.

4. Компроміс

Компромісна поведінка характерна для тих, хто намагається знайти "золоту середину", частково жертвуючи власними інтересами заради вирішення конфлікту. Такий стиль зазвичай проявляється в осіб із середнім рівнем конфліктності. 30% учнів групи (10 осіб) орієнтуються на компроміс.

5. Співпраця

Цей стиль вимагає високого рівня емоційного інтелекту, взаєморозуміння та готовності до глибокого діалогу. Він також найбільш характерний для учнів

із середнім рівнем конфліктності. 33% учнів (11 осіб), які мають середній рівень самооцінки конфліктності, використовує саме цей стиль.

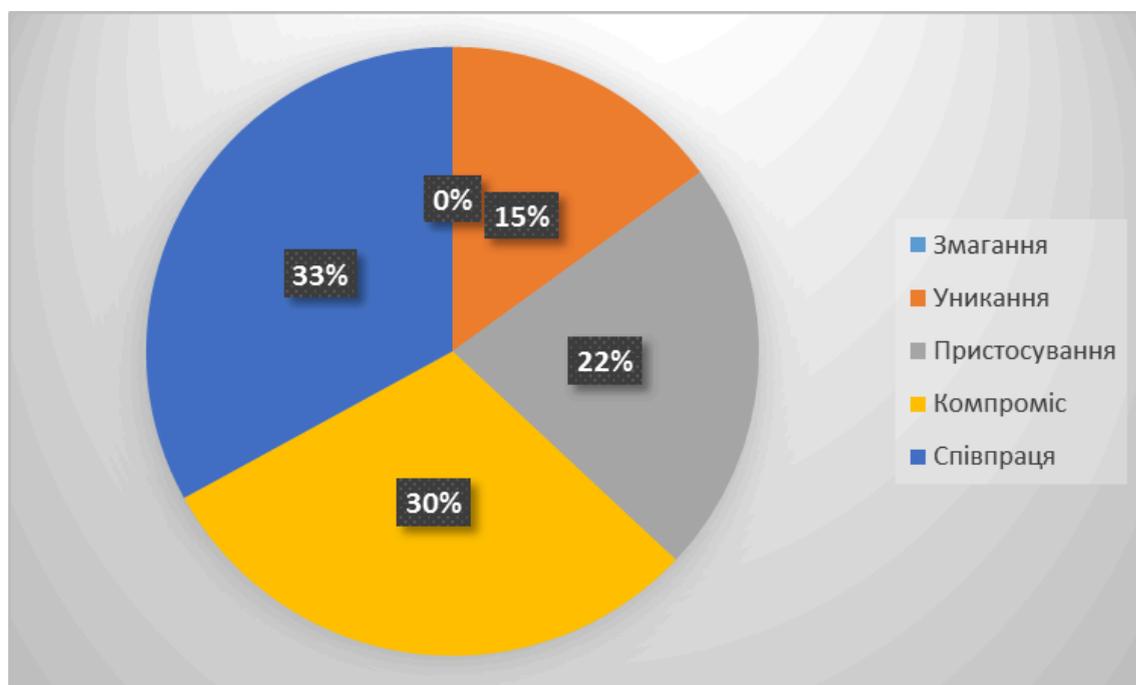


Рисунок 2.3 Розподіл стилів поведінки в конфліктних ситуаціях в групі

Отже, переважають стилі компромісу та співпраці, що є характерним для середнього рівня конфліктності. Схильність до уникання чітко проявляється у частини дітей. Пристосування може бути властиве тим, хто має низький рівень конфліктної Я-концепції. Змагання у цій групі майже не проявляється, що свідчить про загальну невисоку конфліктність та прагнення до збереження позитивних стосунків у колективі.

Наступний етап дослідження – визначення психологічного клімату в учнівському колективі. Оцінювання проводиться за кількома параметрами: емоційна атмосфера, рівень взаємодопомоги, задоволеність взаємостосунками, наявність конфліктів та загальна згуртованість колективу. Дане опитування показало:

- 56% (18 осіб) учнів вказали на сприятливий психологічний клімат – це означає, що більшість учнів комфортно почуваються в колективі,

підтримують один одного та мають позитивне ставлення до групи. Такий показник свідчить про задовільний рівень згуртованості та налагоджену комунікацію.

- 22% (7 осіб) учнів відчували несприятливий клімат – тобто майже чверть учнів зіштовхуються з труднощами у взаємодії, можуть почуватися ізольованими, мати конфлікти або негативний емоційний стан у групі. Це сигнал про проблеми у взаємовідносинах, можливу конкуренцію чи розподіл групи на підгрупи.

- 22% (7 осіб) учнів відзначили нестійкий клімат – це означає, що частина дітей перебуває в перехідному стані: у певні моменти їм комфортно в групі, але загальна атмосфера нестабільна, можуть виникати періодичні непорозуміння або внутрішні суперечності.

Ці дані свідчать про важливість створення позитивного середовища для учнів, що сприяє зниженню рівня ризикованої поведінки (див рис. 2.4).

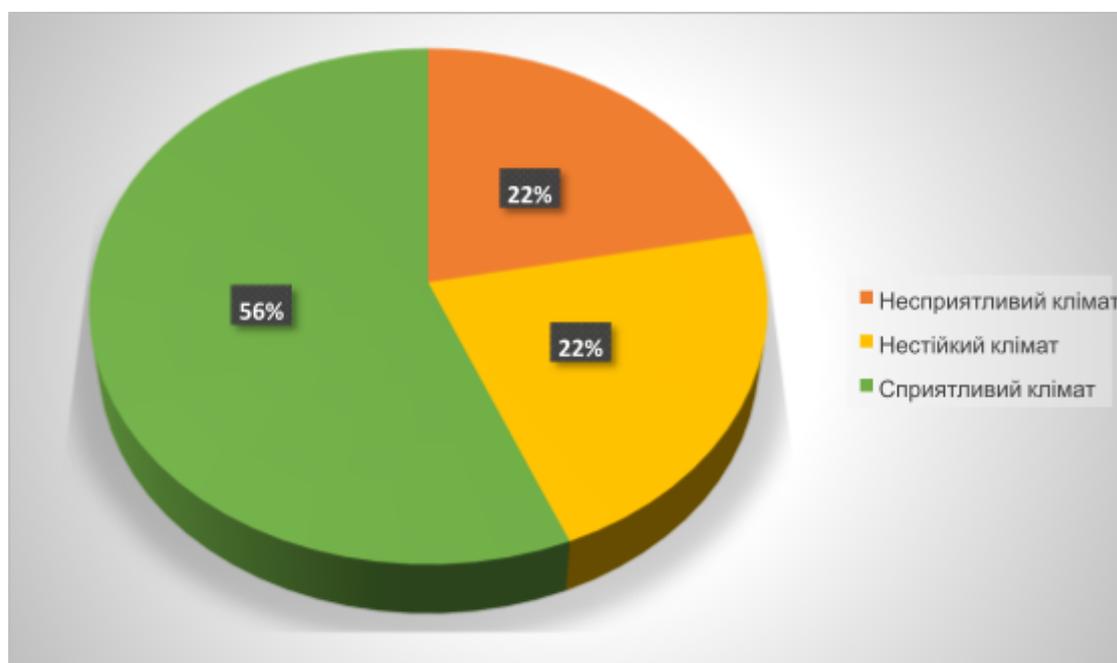


Рисунок 2.4 Оцінювання психологічного клімату колективу

Результати показують задовільний рівень психологічного клімату, але наявність нестійких і несприятливих оцінок вказує на необхідність роботи над підвищенням рівня підтримки та взаєморозуміння у групі. Відповідно до рисунка можна стверджувати, що в колективі переважає позитивна атмосфера – більшість учасників задоволені взаємовідносинами в групі.

Проте, варто зважати на зони ризику, адже майже половина учнів (44%) відчуває певні труднощі у комунікації (або періодично, або постійно). Можливі групові розбіжності – наприклад, наявність підгруп, між якими виникають суперечки або недостатня взаємодія.

Відповідно до результатів необхідна корекційна робота – важливо проводити заходи, спрямовані на підвищення згуртованості групи, покращення комунікації та вирішення можливих конфліктів.

Результати діагностики схильності до ризику підлітків, узагальнені та відображені на рис. 2.5. Аналіз даних показує: низька схильність до ризику 16 осіб (50%), середній рівень схильності до ризику 12 осіб (37%), висока схильність до ризику 4 особи (13%).

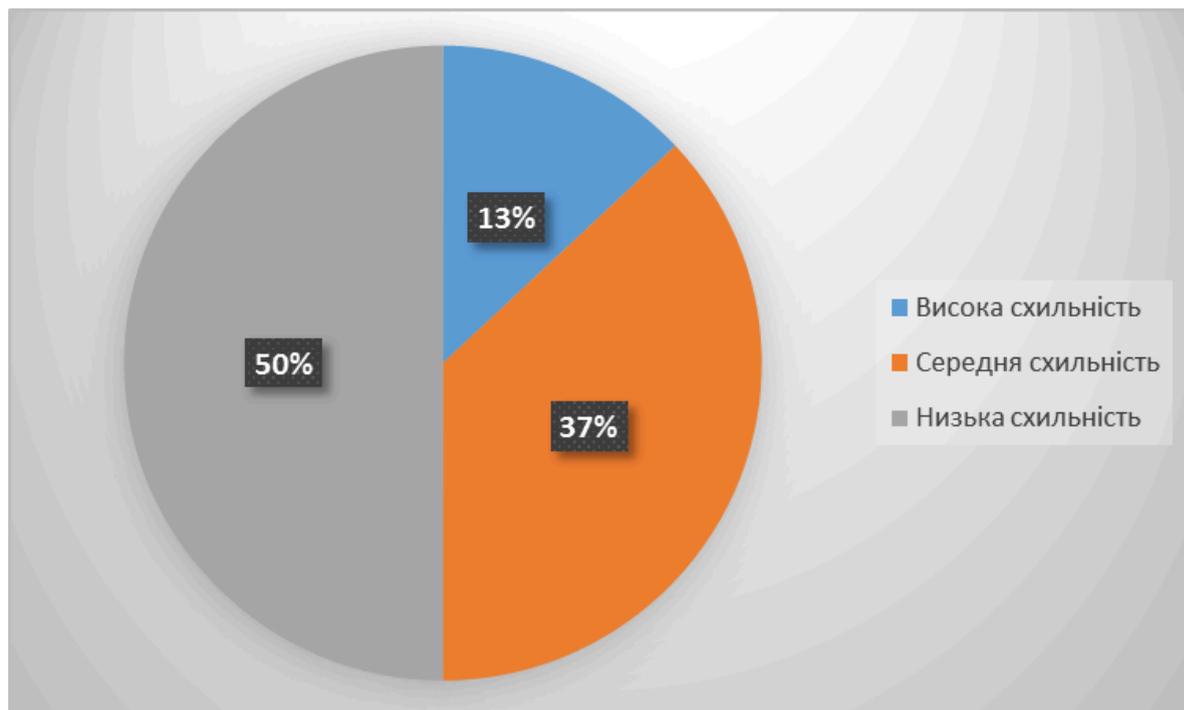


Рисунок 2.5 Результати діагностики схильності до ризику підлітків

Схильні до ризику – 12% (4 особи). Це учні, які готові діяти в умовах невизначеності, швидко приймають рішення, не побоюючись можливих наслідків. Вони часто виступають ініціаторами нових ідей, проте їхня імпульсивність іноді може призводити до необдуманих рішень.

Обережні – 50% (16 осіб). Половина підлітків демонструє стриманість у прийнятті рішень, пов'язаних із ризиком. Вони ретельно зважують усі «за» і «проти», не приймають поспішних рішень і діють раціонально.

Помірно обережні – 38% (12 осіб). Ця група виявляє певну гнучкість: зазвичай уникає ризику, але в необхідних ситуаціях може ухвалювати виважені ризиковані рішення.

На рисунку 2.6 зображено результати діагностики схильності до ризику підлітків за гендером

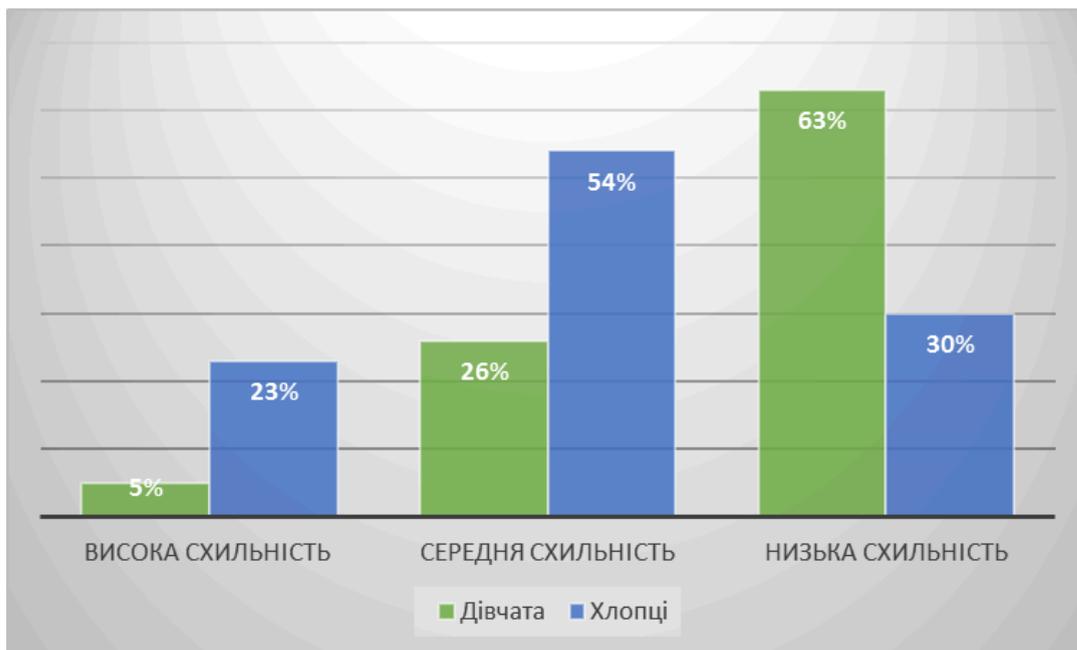


Рисунок 2.6 Результати діагностики схильності до ризику підлітків за гендером

Отже, можна стверджувати, що:

1. Низька схильність до ризику – 16 осіб (50%)
 - Дівчата: 12 осіб
 - Хлопці: 4 осіб
2. Середній рівень готовності до ризику – 12 осіб (37%)
 - Дівчата: 5 осіб
 - Хлопці: 7 осіб
3. Висока схильність до ризику – 4 особи (13%)
 - Дівчата: 1 особа
 - Хлопці: 3 особи

Група має загалом низьку схильність до ризику, оскільки понад половина дітей (87%) демонструють обережність у прийнятті рішень. Це може свідчити про їхню виваженість і аналітичний підхід, але водночас – про недостатню ініціативність у ризикованих ситуаціях.

Хлопці набагато більше схильні до ризику порівняно з дівчатами. Це узгоджується з типовими психологічними дослідженнями про вищу ризиковість чоловіків у поведінці. Переважна більшість дівчат проявляє низьку готовність до ризику, тоді як менше третини хлопців мають подібний рівень.

Наявність балансу між обережністю та готовністю до ризику завдяки групі помірно обережних учнів дає змогу колективу адаптуватися в критичних ситуаціях і знаходити компроміс між безпекою та ініціативністю.

Загалом група має консервативний стиль поведінки, що свідчить про зваженість і аналітичність у прийнятті рішень. Проте варто розвивати гнучкість мислення та вміння адекватно оцінювати ризики, щоб уникати надмірної обережності, яка може стримувати ініціативність та інноваційність.

Кореляція між психологічним кліматом у колективі та схильністю до ризику: коефіцієнт Пірсона: $r = 0.72$, що вказує на сильний позитивний зв'язок між тим, як підлітки сприймають атмосферу у своїй групі, і тим, наскільки вони готові йти на ризик. Чим комфортніше, стабільніше та дружніше підлітки сприймають свій колектив, тим більше в них готовності до новизни, експериментів і рішучих дій. Водночас у несприятливому або напруженому колективному середовищі учні зазвичай поведуться обережніше, уникають ризиків і діють стриманіше.

Порівняльний аналіз методики комунікативного контролю та схильності до ризику свідчить, що в групі домінує виважений, обережний стиль поведінки, з помірним або зниженим рівнем соціальної ініціативи та готовності до ризику. Водночас наявність окремої активної групи з високими показниками може стати ресурсом для організації лідерства чи групових ініціатив. Більшість учнів демонструють обережність у прийнятті рішень і стриманість у ризикованих ситуаціях. Це підтверджує і середній/низький рівень готовності до ризику, і переважання середнього рівня комунікативного контролю.

Невелика частка (4 особи) – активні, рішучі, можливо лідерські

особистості, що поєднують високий рівень контролю в комунікації з готовністю до ризику.

У цілому, аналіз поведінки підлітків з низькою схильністю до ризику показав, що такі підлітки проявляють надмірну обережність у своїх діях, уникаючи необдуманих вчинків. Вони ретельно зважують всі «за» і «проти» перед прийняттям будь-яких рішень, намагаючись уникати помилок. Підлітки із середньою схильністю до ризику, як правило, вдаються до ризику у випадках, коли це необхідно, але при цьому вони залишаються обережними і усвідомлюють можливі наслідки своїх рішень. Такі учні можуть брати участь в екстремальних видах спорту або експедиціях, допускаючи пропуски занять без причини, але все ж усвідомлюють негативні наслідки своїх рішень. Підлітки з високим рівнем схильності до ризику вдаються до ризику майже завжди. Для них важливі нові відчуття та емоції, отримання адреналіну та задоволення від вчинків. Прагнення нових вражень у таких підлітків на першому місці, при цьому обережність у діях мінімальна.

Порівняльний аналіз даних, отриманих за методикою вивчення психологічного клімату та схильності до ризикованої поведінки показав, що більшість підлітків, які оцінюють психологічний клімат свого учнівського колективу як сприятливий, виявляють обережність щодо ризикованої поведінки, або помірну ризикованість.

Більшість підлітків, які оцінили психологічний клімат у своєму класному колективі як несприятливий, а це 7 осіб, схильні до ризикованої поведінки (4 осіб). В даній групі переважають підлітків з середнім рівнем конфліктності (6 осіб). Отримані результати ще раз підкреслюють необхідність створення сприятливого до навчання та спілкування середовища у шкільних колективах, адже воно позначається не лише на успішності школярів, а й до появи ризикованої поведінки, особливо у підлітковому віці.

Група загалом соціально адаптована, з позитивним психологічним

кліматом і переважно середнім рівнем конфліктності. Поводяться обережно, з обмеженою готовністю до ризику - це вказує на стабільну поведінкову модель, але також на потенційні труднощі в нових або нестандартних ситуаціях. Комунікативна сфера в більшості розвинена на середньому/високому рівні, що є позитивним фактором для подальшого соціального зростання.

Загалом існують гендерно зумовлені відмінності: хлопці більше схильні до ризику, ніж дівчата. Також існує загальна обережність групи: попри наявність деяких ризиковано налаштованих осіб, загальний рівень готовності до ризику серед учнів невисокий.

Висновки до розділу 2

Отримані результати дослідження підтверджують важливість психологічного клімату у шкільних колективах для формування поведінкових моделей підлітків. Більшість учасників з високим і середнім рівнем комунікативного контролю схильні до обережної поведінки і мають сприятливий психологічний клімат у класі. Водночас, підлітки з несприятливим психологічним кліматом частіше демонструють схильність до ризикованої поведінки. Це підкреслює необхідність створення такого навчального середовища, яке б сприяло розвитку ефективної комунікації, саморегуляції та відповідальної поведінки. Таким чином, профілактичні програми, орієнтовані на розвиток здорових поведінкових моделей, можуть значно покращити якість життя підлітків і сприяти їхньому гармонійному розвитку.

РОЗДІЛ III ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

3.1 Модель попередження ризикованої поведінки у підлітковому віці

Результати емпіричного дослідження впливу психологічного клімату на схильність до ризикованої поведінки підлітків, теоретичний аналіз вікових особливостей підліткового віку дають підстави обґрунтувати модель попередження ризикованої поведінки, чільне місце якої є розвиток комунікативного контролю, саморегуляції та стійкості щодо ризикованої поведінки.

Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків може здійснюватися на первинному, вторинному та третинному рівнях [42; 43], а первинна соціальна профілактика використовується, якщо проблема чи небезпечна ситуація не створена серед підлітків (рис.3.1).

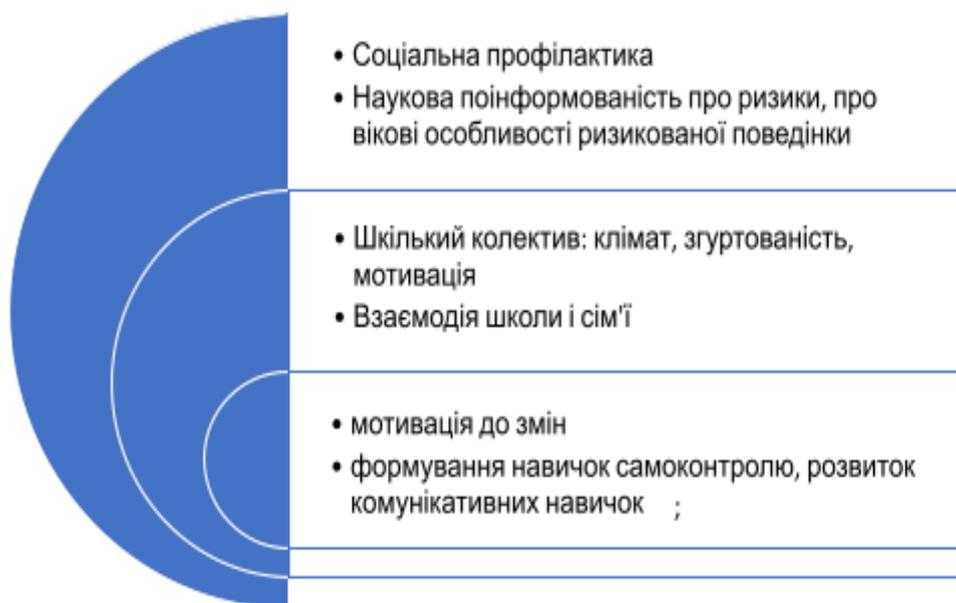


Рисунок 3.1. Модель попередження ризикованої поведінки підлітків і створення сприятливого психологічного клімату в класі.

Сферами, де відбувається розвиток, є школа, сім'я, освітнє й інформаційне середовище. Структурні блоки - зміцнення в учнівському колективі, наукова поінформованість і психоедукації, формування життєвих соціальних навичок.

Заходи первинної профілактики спрямовані на запобігання негативним ситуаціям, а також на формування здорового способу життя в цілому. Тому можна виділити такі методи первинного соціального опору: інформування, бесіда, переконання, робота в суспільстві.

Зміна негативної ризикованої поведінки на адаптивну форму поведінки є метою вторинної соціальної профілактики. Застосовується за наявності високого ризику розвитку проблеми або негативного ставлення у підлітків, передбачає формування досвіду поведінки в проблемних зонах, надання соціальної та психологічної підтримки та допомоги молоді в формуванні знань, умінь і життєвих навичок, зміна ставлення підлітків до себе і свого місця в суспільстві, до свого найближчого оточення, до того, що він знає про цінність його життя.

Вторинна соціальна профілактика може бути реалізована через навчання, зміну класів, вуличну соціальну діяльність, діяльність «гарячої лінії», тобто діяльність з усунення проблем через навчання, підтримку та просування соціальних прав. Часто це передбачає довгострокову індивідуальну роботу та надання інтегрованих громадських послуг і вимагає потужних командних зусиль.

Третинна соціальна профілактика, безумовно, проводиться з молодими людьми, які були в групі ризику та змогли зіткнутися з наслідками ризикованої

поведінки [16].

Також можна запропонувати й інші інформаційно-профілактичні заходи, що будуть дієвими. Важливою частиною роботи є інформування молоді про її права та обов'язки, вимоги, які висуває суспільство для виконання соціальних норм, правові наслідки ризикованої поведінки.

Ризиковані звички часто формуються в підлітковому віці та створюють труднощі, з якими люди зіштовхуються в дорослому віці, загрожуючи їхньому здоров'ю та розумінню соціальних наслідків [41]. Підліткове середовище є ідеальним для формування ризикованої поведінки. Психологічні стани, які провокують специфічні емоційні реакції, конфлікти, потреби в самопізнанні та розвитку особистості, підтверджують, що відсутність відповідних знань призводить до порушення правил. Через численні психологічні фактори молоді люди можуть не усвідомлювати, що таке ризикована діяльність.

Педагогам також варто вміти вчасно виявляти такі ознаки ризикованої поведінки [24]:

- відсутність відповідальності (підлітки прагнуть свободи, навіть якщо не готові нести відповідальність за наслідки своїх ризикованих дій);
- різноманітність ризику (потреба визнати себе у світі дорослих або слідувати пріоритетам групи);
- прогностична оцінка ризикованих результатів (рівень позитивних чи негативних результатів залежить від уявлень молодих людей про цінність власного життя).

Серед важливих факторів розвитку ризикованої поведінки підлітків виділяють природне прагнення до самоствердження, бажання випробувати свої можливості, відкритість, конфлікт з обмеженнями, складність життя, недостатню освіченість [9]. Ризик – це особистий стан, який може не залежати від умов навколишнього середовища, і не має розумних причин для небезпечних вчинків. Він виражається у бажанні використовувати нові

можливості, надані суспільством, та може виражатися в необхідності ризикованої діяльності, фізичних ризиках, потребі в інтенсивних переживаннях і соціальних проблемах, включаючи поведінку, що загрожує здоров'ю. Це важлива частина життя і молодіжної діяльності. Як правило, молодь потрапляє в біду не через погані цінності, а тому, що планує отримати вигоду.

Мотивація до ризику охоплює широкий спектр факторів, серед яких – ситуаційні обставини, особисті мотиви та вплив навколишнього середовища. Особливу роль у цьому процесі відіграють ціннісні орієнтири, адже саме вони сприяють соціальній інтеграції, формуванню міжособистісних зв'язків і самовизначенню особистості. Для молоді процес адаптації до соціального середовища тісно пов'язаний із розвитком особистої ідентичності. У цьому контексті ефективним виявляється когнітивно-поведінковий підхід до профілактики, який ґрунтується на ідеї, що поведінка людини зумовлена як зовнішніми впливами, так і внутрішніми установками. Значну увагу приділяють розвитку необхідних поведінкових навичок у молодіжному середовищі. Профілактичні заходи зосереджуються на таких ключових елементах, як мотиваційні чинники, переконання, життєві установки, а також на формуванні обдуманого поведінки у ситуаціях ризику. Фахівці, що працюють у сфері запобігання девіантним проявам, застосовують комплексну стратегію, поєднуючи інформування, мотиваційний вплив та навчання поведінковим моделям [27].

Засобом зниження поведінкового ризику є надання інформації про різні види ризикованої поведінки та їх наслідки. Мотивація до змін визначає дії людей і базується на отриманій інформації про проблеми. Розвиток поведінкових навичок у різних ситуаціях є останньою частиною, необхідною для пошуку інформації та мотивації до позитивних змін у поведінці. Інформаційна частина профілактичної програми повинна включати просвітницькі матеріали (фільми, плакати, рекламу, відео тощо) з метою

надання фактичних знань.

Мотиваційна частина повинна включати заходи, спрямовані на розуміння ризику, підвищення мотивації та впевненості у собі, що призводить до активного використання набутих знань. Ці заходи спрямовані на заохочення учасників до зменшення або усунення ризиків своєї поведінки. Мотиваційна фаза підвищує готовність учасників до змін і зміцнює наміри змінити поведінку.

Поведінкова фаза включає елементи психосоціального тренінгу та розвитку психоемоційних навичок для безпечної поведінки, таких як різні види діяльності та спорт.

Для розвитку ефективних комунікативних навичок і життєдіяльності під час формування груп молоді для участі в профілактичній програмі слід враховувати [36]:

1. Досвід учасника профілактичної програми, котрий визначає тип профілактичного втручання, що стане для підлітка найбільш ефективним та відповідним: первинний, вторинний чи третинний.
2. Мотивація до зміни поведінки, котра визначає основні завдання в роботі з молоддю.
3. Розумова працездатність та рівень освіти. Група повина містити людей зі схожими розумовими здібностями та рівнем освіти. Крім того, зміст профілактичної програми має коригуватися та доповнюватися соціальним працівником з урахуванням когнітивних навичок та освітнього рівня її учасників.

Краще формувати змішані групи з представників обох статей. Іноді необхідно детально розглянути будову жіночої та чоловічої репродуктивної системи. У цьому випадку учасників слід об'єднати в групи за статтю. Важливо підібрати оптимальну кількість учасників групи. У молодіжній секції ця кількість не повинна перевищувати 8-14 учасників. Чим менша кількість учасників, тим ефективнішим буде профілактичне заняття.

Ступінь інтеграції дітей у класі впливає на ступінь інтеграції навчального матеріалу, ефективність роботи вчителя і класу, а також на формування характеру учнів. У процесі створення групи однолітків провідна роль, безумовно, належить класному керівнику.

Ось дієві рекомендації для покращення психологічного клімату в групі учнів:

1. Варто створити єдину систему цінностей і норм у класі. Для цього можна запропонувати учням відповісти на питання:
 - Що ви думаєте про клас?
 - Наскільки хороший клас?
 - Які правила в нашому класі?
 - Назвіть на уроці свої «не можна», «можна».
 - Які заходи на уроці, на вашу думку, необхідно проводити традиційно?
0. Варто запровадити процес зворотного зв'язку (наприклад, наприкінці кожного семестру учні можуть записати свої думки та питання, на основі яких вчитель планує навчальну діяльність).
0. Створення «скриньки бажань»: проведення більше традиційних навчальних заходів. Бути цілим класом означає підтримувати однокласників у важкі моменти життя, організовувати спільні виїзди на природу, до пам'ятних місць тощо.

Підлітковий вік є критичним періодом для формування ризикованих звичок, які можуть мати довготривалі негативні наслідки для здоров'я. Психологічний клімат у шкільному середовищі відіграє вирішальну роль у розвитку таких звичок. Для запобігання ризикованій поведінці необхідний комплексний підхід, який включає надання інформації про ризики, мотивацію до змін та розвиток відповідних поведінкових навичок. Важливим аспектом профілактичної діяльності є створення сприятливого психологічного клімату в

колективах, де молодь може отримувати підтримку і позитивний приклад для наслідування. Це включає формування єдиної системи цінностей, організацію спільних заходів і роботу з кожним учнем індивідуально. Розвиток навичок ефективної комунікації, саморегуляції та відповідальної поведінки допомагає молодим людям уникати ризикованих ситуацій і знижує ймовірність виникнення небажаних наслідків. Таким чином, профілактичні програми, орієнтовані на розвиток здорових поведінкових моделей, можуть значно покращити якість життя підлітків і сприяти їхньому гармонійному розвитку.

3.2 Рекомендації щодо зниження рівня ризикованої поведінки у підлітків

Базуючись на аналізі теорії та емпіричному дослідженні, що було проведено, варто зазначити, що навчання безпечної поведінки та формування ціннісного ставлення до свого життя для підлітків є важливим.

Саме тому варто застосовувати профілактичну діяльність, котра має кілька напрямів, а саме:

- вміти перемикати фокус уваги підлітка з ризикованої поведінки на безпечну;
- заохочувати підлітка до зниження рівня прояву ризикованої поведінки,
- надання підлітку інформації, спрямованої на зменшення шкідливих наслідків ризикованої поведінки [10].

Профілактичні стратегії, що можуть бути залучені в роботі розрізняють, залежно від їх мети:

- Зменшення інтересу підлітків до ризикованої поведінки за допомогою інформування про повну картину шкідливих наслідків та їхнього довгострокового впливу на життя, здоров'я людини.

- Обмежити доступність засобів та можливостей ризикованої поведінки.
- Використання соціальних санкцій, що спрямовують підлітка до відмови від вживання шкідливих речовин, проявів ризикованої поведінки.

Підлітки менше схильні до ризикованої поведінки, якщо їхнє оточення є підтримувальним і стабільним. Важливу роль у цьому відіграють довірливі стосунки з батьками, позитивна атмосфера в школі та активна участь у житті громади. Формування безпечного середовища вдома та в навчальному закладі закладає основу для ефективних профілактичних заходів.

Для зміцнення захисних факторів важливо забезпечити підліткам емоційну підтримку з боку дорослих, налагодити довірливу комунікацію та впровадити відповідальний батьківський контроль. Останній має ґрунтуватися не на жорстких обмеженнях, а на обізнаності батьків про дозвілля, друзів і поведінку дитини. Особливо значущими є відверті розмови між батьками та підлітками, зокрема на теми, що стосуються здоров'я та особистих стосунків.

Враховуючи ці аспекти, сім'ї, школи та громади мають об'єднати зусилля для створення безпечного середовища, що сприятиме формуванню відповідальної поведінки молоді. Покращення шкільного клімату, підтримка з боку дорослих і відкритий діалог із підлітками є ключовими чинниками у профілактиці ризикованої поведінки.

Отже, впровадження ефективних програм профілактики ризикованої поведінки підлітків є надзвичайно важливим завданням, що забезпечить позитивний вплив на поведінку через підвищення мотивації до здорового способу життя, отримання необхідних знань та практичних навичок щодо відповідної поведінки.

Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків може бути первинною, вторинною і третинною (рис. 3.2)



Рисунок 3.2 Соціальна профілактика ризикованої поведінки

В молодіжному середовищі практика соціальної профілактики ризикованої поведінки здебільшого проводиться в межах вторинної профілактики, адже більшість підлітків уже практикують ризиковану поведінку. Від вибору змісту профілактики, котрий стане доцільним для певної цільової групи, залежить ефективність втручання. Профілактика ризикованої поведінки також має розбіжності: на практиці часто використовують авторитарні та жорстокі методи, котрі абсолютно не відповідають принципам педагогіки та гуманізму та мають результати, протилежні поставленій меті.

Сучасний підхід до вибору інтерактивних методів рекомендує використання соціально-педагогічних акцій, ігрових програм, спікерських груп, театралізованих вистав. Зважаючи на неоднозначність теми дослідження,

провідним методом реалізації моделі профілактики ризикованої поведінки підлітків було обрано форум-театр як інноваційний метод. Цей метод дає змогу організувати роботу таким чином, щоб взаємодіяти з різними соціальними групами та шукати шляхи розв'язання складної життєвої ситуації.

Метод форум-театру спрямований на формування усвідомленої та відповідальної поведінки молоді, що сприяє профілактиці ризикованих дій. Основні його завдання включають розвиток навичок соціальної адаптації, покращення комунікаційних здібностей, підвищення впевненості в собі, стимулювання мотивації до змін, розвиток креативного мислення та формування ціннісного ставлення до власного здоров'я [46].

Структура методики передбачає кілька етапів: знайомство, розігрів (ігрові вправи для зняття напруги, розвитку довіри та креативності), створення сценарію, репетиційні техніки, постановка вистави, активне залучення глядачів через інтервенцію, обговорення та підбиття підсумків.

Форум-театр, заснований Аугусто Боалем, є ефективним інструментом соціального театру, що допомагає моделювати реальні життєві ситуації, зокрема ті, які можуть містити ризики для підлітків. Його ключова особливість – інтерактивність: глядачі не лише спостерігають за виставою, а й можуть змінювати її хід, пропонуючи альтернативні сценарії розвитку подій, що сприяє усвідомленню наслідків власних дій та пошуку безпечних рішень у складних ситуаціях.

Головна мета – доступно представити підліткам інформацію та навички розв'язання проблеми що вже існує з використанням досвіду інших людей. Така форма роботи перетворює пасивних спостерігачів у активних учасників та дозволяє зрозуміти, що їх життя залежить тільки від них самих [46].

Ведучий є головною дійовою особою від якого залежить половина успіху проведення форум-театру, його називають «Джокером». Він веде форум від початку і до кінця та не тільки повідомляє про виставу, акторів, оголошує назви

сцен, але й турбується про комфорт усіх глядачів та учасників, надихає їх на участь у виставі та обговоренні [46].

Починається форум-театр переважно з вправ, що спрямовані на формування приємної, довірливої атмосфери та активності серед глядачів та акторів. Можуть використовуватись такі техніки як: робота в парах, робота у колі, контракт правила (конфіденційність, добровільна участь, говорити від свого імені, говорити по черзі, не критикувати інших, повага до учасників, бути позитивним та ін.), ігрові техніки, вільні асоціації, рефлексія, активне слухання тощо. Основними етапами проведення форум-театру є (рис. 3.3)



Рисунок 3.3. Етапи проведення форум-театру

Отже, метод форум-театру є ефективним для профілактики ризикованої поведінки, оскільки він дозволяє підліткам прожити проблемну ситуацію у безпечному середовищі та знайти конструктивні способи реагування. Основними перевагами методу є:

- Реалістичність – підлітки бачать ситуації, з якими можуть зіштовхнутися в реальному житті.
- Активне залучення – замість пасивного сприйняття інформації учасники самі шукають рішення.
- Розвиток критичного мислення – учасники аналізують різні варіанти дій та їхні наслідки.
- Емоційне залучення – проживаючи ситуацію, підлітки краще розуміють її можливі ризики.
- Формування навичок безпечної поведінки – вміння чинити опір негативному впливу, вирішувати конфлікти, знаходити підтримку.

Таким чином, через об'єднання зусиль освітніх закладів, сімей, громади та сучасних технологій можна створити умови, у яких підлітки будуть робити свідомий вибір на користь здорового та безпечного життя.

Форум-театр – ефективний метод профілактики ризикованої поведінки серед підлітків, оскільки допомагає їм через практичний досвід навчитися ухвалювати правильні рішення, протистояти тиску однолітків та уникати небезпечних ситуацій. Він особливо корисний у роботі з групами, де важливо навчити молодь усвідомлювати ризики та знаходити шляхи їх уникнення.

Висновки до розділу 3

У процесі дослідження було розглянуто психологічні аспекти профілактики ризикованої поведінки підлітків, зокрема моделі попередження та ефективні стратегії її зниження. Важливу роль у профілактичних заходах відіграють створення сприятливого соціального середовища, посилення зв'язку між підлітками та значущими дорослими, а також розвиток навичок самоконтролю й відповідальної поведінки.

Серед методів профілактики особливе місце займає форум-театр, який через інтерактивну взаємодію допомагає підліткам усвідомити наслідки ризикованих дій, навчитися ухвалювати безпечні рішення та формувати конструктивні моделі поведінки. Завдяки моделюванню реальних ситуацій учасники можуть краще орієнтуватися в складних обставинах та виробляти ефективні стратегії подолання труднощів.

Отже, комплексний підхід до профілактики ризикованої поведінки, що поєднує теоретичні моделі, практичні рекомендації та інноваційні методики, зокрема форум-театр, є важливим інструментом для формування здорового соціального середовища та зниження рівня ризикованої поведінки серед підлітків.

ВИСНОВКИ

Отже, в ході теоретичного аналізу впливу психологічного клімату в учнівському колективі на схильність до ризикової поведінки було виявлено, що підлітки при прояві ризикованої поведінки поєднують дві протилежні тенденції. Існує конструктивна соціально прийнята діяльність, де почуття ризику дає можливість просування шляхом саморозкриття. І водночас існує деструктивна діяльність, де, навпаки, почуття ризику призводить до балансування на межі життя та смерті. Певні випадки прояву ризикованої поведінки пояснюються негараздами в середовищі, спілкування, що веде до тривожності, напруженості, прагнення до агресивних способів розв'язання проблем, конфліктності або у ризиковому самовираженні.

Проведене емпіричне дослідження, основою якого стали 32 учнів з м. Івано-Франківськ дало змогу зробити висновки щодо впливу психологічного клімату на схильність до ризикованої поведінки. Порівняльний аналіз даних, отриманих за методикою вивчення психологічного клімату та схильності до ризикованої поведінки показав, що більшість підлітків, які оцінюють психологічний клімат свого учнівського колективу як сприятливий, виявляють обережність щодо ризикованої поведінки або помірну ризикованість. Також вони схильні більше виявляти високий комунікативний контроль, низький та середній рівень конфліктності.

Кореляція між психологічним кліматом у колективі та схильністю до ризику: коефіцієнт Пірсона: $r = 0.72$, що вказує на сильний позитивний зв'язок між тим, як підлітки сприймають атмосферу у своїй групі, і тим, наскільки вони готові йти на ризик. Чим комфортніше, стабільніше та дружніше діти сприймають свій колектив, тим більше в них готовності до новизни, експериментів і рішучих дій. Водночас у несприятливому або напруженому колективному середовищі підлітки зазвичай поведуться обережніше, уникають

ризиків і діють стриманіше.

Більшість підлітків, які оцінили психологічний клімат у своєму класному колективі як несприятливий, схильні до ризикованої поведінки. В даній групі переважають підлітків з середнім рівнем конфліктності. Отримані результати ще раз підкреслюють необхідність створення сприятливого до навчання та спілкування середовища у шкільних колективах, адже воно позначається не лише на успішності школярів, а й до появи ризикованої поведінки, особливо у підлітковому віці.

Результати дослідження засвідчили важливість позитивного психологічного клімату в учнівському середовищі для формування поведінкових моделей підлітків. Дружня атмосфера в колективі сприяє покращенню навичок спілкування, розвитку самоконтролю та зменшує ймовірність проявів ризикованої поведінки. Одним з ефективних методів впливу став форум-театр, який через інтерактивне занурення у змодельовані життєвих ситуацій дає змогу підліткам краще усвідомити наслідки своїх вчинків, навчитися відповідальності та розвивати емоційну стійкість. Отже, поєднання комфортного емоційного середовища з інтерактивними методами навчання є ефективною стратегією профілактики девіантної поведінки та підтримки гармонійного особистісного становлення підлітків.

Теоретичне та емпіричне вивчення проблеми впливу психологічного клімату учнівського колективу на схильність до ризикованої поведінки дозволило розробити модель та рекомендації щодо попередження ризикованої поведінки підлітків. Так, для ефективного запобігання ризикованій поведінці необхідний комплексний підхід, що охоплює кілька важливих аспектів. По-перше, слід забезпечити молодь інформацією про ризики та наслідки ризикованої поведінки. По-друге, необхідно мотивувати підлітків до змін, формуючи у них усвідомлення важливості здорового способу життя. Важливу роль відіграє також створення сприятливого психологічного клімату в

колективах, де підлітки можуть отримувати підтримку і наслідувати позитивні приклади. Це включає формування єдиної системи цінностей, проведення спільних заходів та індивідуальну роботу з кожним учнем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф., Кушнарєва С. В. Ризикована поведінка: посібник. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2013. 172 с.
2. Базай Я. О. Соціальна профілактика радикально-ризикованої поведінки підлітків. 2024. 58 с.
3. Бандурка О. М. До актуальності психології у протидії злочинності. Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання. Харків. ХНУВС. 2017. С. 143–145.
4. Березовська Л. До питання дослідження ризикованої поведінки особистості. *Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 травня 2015 р., Мукачево. Том 2/Ред. кол.: Щербан ТД (гол. ред.) та ін.–Мукачево: Вид-во «Карпатська вежа», 2015.–361 с., 29.*
5. Бикова С. В. Індивідуально типологічні особливості схильності до ризику: дис. Канд. псих. наук.: 19.00.01. Київ, 2008. 204 с.
6. Боротюк М. Г. *Психологічні особливості девіантної поведінки особистості у підлітковому віці* (Master's thesis, Волинський національний університет імені Лесі Українки). 2024. 98 с.
7. Вдовиченко О. Порівняння схильності до ризику в підлітковому та юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*, 2021. С. 47-55.
8. Вовкогон О., Психологічні концепції ризику та ризикованої поведінки. 2021. С. 3–10. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/144123>.
9. Вовкогон О., Лисенко О. Розвиток життєвих навичок як фактор попередження ризикованої поведінки підлітків. 2008. С. 35

10. Волошенко Н. О. Психологічні чинники ризикованої поведінки підлітків. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ/За заг. ред.*, 2019. С. 335.
11. Вольнова Л. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посіб. Київ, 2016. Ч. 1. 188 с. 4
12. Голуб А. Схильність до ризикованої поведінки у юнацькому віці. *Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2022. С.8-19
13. Данілова А. П. Ризикована поведінка старшокласників у сфері інтернетспілкування як соціально-педагогічна проблема. *Теоретико методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 19. С. 194 – 203. URL: <https://zbirnyk.ipv.org.ua/ua/arkhivvipuskiv/product/view/10/254>
14. Дем'янчук Ю. Ю., Голуб А. Схильність до ризикованої поведінки у юнацькому віці. *Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально-психологічного факультету*, (15). 2022. С. 15-25
15. Добросюк І.І., Лиховид О.Р., Ксик О.Ф. Превентивна педагогіка: практикум. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 307 с.
16. Журавель Т. Профілактика ВІЛ та ризикованої поведінки серед неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом: навч.-метод. Посіб. Київ: ТОВ «ОБНОВА КОМП.», 2015. 184 с.
17. Журавель Т., Удовенко Ю. та ін. Профілактика деструктивної поведінки підлітків: навчальн-метод. посіб. Київ: Вид-во ФО. 2022. 144 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv

18. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю»: від 15.01.2009 р. No 878-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-17#Text>
19. Зінченко Д. А. Теоретичні дослідження громадянської ідентичності. Питання сучасної науки і права. МВС України. Суми. СФ ХНУВС. 2023. С. 185–187.
20. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К.: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
21. Карамушка Л. Психологія управління: навчальний посібник. К.: Міленіум, 2006.
22. Ковш В. Психологічні особливості ризикованої поведінки в ранньому юнацькому віці. 2022. 47 с.
23. Кокурн О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Герасименко М.В., Ткаченко В.В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.
24. Лобанова А., Калашнікова Л. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник. Київ: Каравела, 2017. 470 с.
25. Лютий В., Петрович В. Якісний аналіз результатів упровадження шкільного профілактичного курсу: на прикладі програми «Кроки по життю». *Ввічливість. Humanitas. № 3. 2021. С. 60–69.* URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.99>.
26. Лях Т. Л., Спирін А. А., Жуков В. І. Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків. *Ввічливість. Humanitas*, (1), 2023. С. 67-72.
27. Лях Т., Спірина Т., Рогожинська В. Принципи міждисциплінарної взаємодії у соціальній роботі. *Humanities science current issues. Т. 3, No 27. 2020.* С. 224–228. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203727>

28. Марков І. В., Рудик Я. М. Вплив соціально-психологічного клімату на взаємини в колективі. *Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education*, 2014. С. 4-5.

29. Мельник А. П., Магдисюк Л. І., Ключко Л. Ф. Вплив успішності емоційно-психологічного клімату на девіантну поведінку підлітків. *Психологія: реальність і перспективи*. 2020. С. 14.

30. Москаленко В.В. М. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с

31. Назарова Г. В., Романов А. Д. Дослідження домінантів соціально-психологічного клімату. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*, 14(1), 2015. С. 79-84.

32. Орлов Ю. В. Система протидії злочинності в умовах війни: від дисбалансу до стабілізації. *Право.ua. № 1. 2023. С. 190–200. URL: 10.32782/LAW.UA.2023.1.27.*

33. Підлітки груп ризику: доказова база для посилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні. Київ : К.І.С.,2008.196 с.

34. Педан С.Є. Психологічний портрет особистості злочинця. Актуальні напрями практичної психології і психотерапії. Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, студентів та аспірантів. Харків. ХНУВС. 2020. С. 138–141.

35. Пилипенко В. А. Профілактика ризикованої поведінки підлітків як соціально-педагогічна проблема. 2024. 69 с.

36. Савченко Ю. Особливості підлітків, в різній мірі схильних до ризику. Актуальні проблеми психології особистості: теорія, досвіт, практика: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 2022. С.93-100.

37. Семенова А. В. Вплив міжособистісних стосунків у групі на формування я-концепції підлітків. 2021. 37 с.

38. Сергієні О. В., Мельник М. С. Вплив чинників середовища на

формування особистості в підлітковому віці. *Modern directions of scientific research development*, 2021. 493 с.

39. Сирбу М. М. *Психологічні особливості деструктивної поведінки сучасних школярів* (Doctoral dissertation). 2024. 115 с.

40. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія. URL: <https://subj.ukr-lit.com/vikova-ta-pedagogichna-psixologiyaskripchenko-o-v-3-social-na-situaciya-osobistisnogo-zrostannya-suchasnogopidlitka/>

41. Спіріна Т., Тимошенко Л. Профілактика вживання алкоголю у підлітковому середовищі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 8 (313). 2017. С. 295–301.

42. Степанов О. М. Педагогічна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав 2011. 413 С.

43. Степанов. О. М. Психологічна енциклопедія. Akademvydav, 2006. 222 С.

44. Троценко А. Схильність до ризикованої поведінки в осіб із різним типом нервової системи. *Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 26.06. 2015р.)*, 128.

45. Царенко О. В. Створення сприятливого психологічного клімату в учнівському колективі. *Таврійський вісник освіти*, (3), 2015. С. 271-276.

46. Шеремет М. Д., Тимченко Ю. Р., *Технології форум-театру як сучасний засіб виявлення соціальних проблем підлітків та способів їх вирішення* (Doctoral dissertation, Сумський державний університет). 2017. 97 с.

47. Яковлева С. Соціально-психологічний клімат групи та його вплив на суб'єктивне благополуччя студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 2022, 1. С. 77-83.

48. A new way to drive social impact. EverFI: website. <https://everfi.com/> (date of access: 31.10.2024). 31.10.2024

49. Developmental Psychology. American Psychological Association: website. URL: <https://www.apa.org/pubs/journals/dev/> (date of access: 31.10.2024).
50. Kipling R., Smith M. Multiple risk behaviour in adolescence and socioeconomic status: findings from a UK birth cohort. *European Journal of Public Health*. Volume 25, Issue 1, February. 2015 URL: <https://doi.org/10.1093/eurpub/cku078>
51. Liakh T., Spirina T., Klishevych N. Social prevention of family injury in the territorial community. *Social work and education*. Vol. 9, no. 2. 2022. P. 245–255. URL: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.5.17>
52. Lytvynchuk N., Smolinchuk L., Darahan A. Вплив психологічних *Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology*, (20), 2022. .с 87-100.
53. PubMed: website. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/> (date of access: 31.10.2024).
54. Sinha R. Chronic Stress, Drug Use, and Vulnerability to Addiction. HHS Public Access. Author manuscript. 2008. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2732004/>
55. Viner R., Ozer E., Denny S., Marmot M., Resnic M. Adolescence and the social determinants of health. 2012. DOI: 10.1016 / S0140-6736 (12) 60149-4

ДОДАТКИ

Додаток А

Визначення рівня комунікативного контролю особистості школяра

Інструкція: Уважно прочитайте 10 висловлювань, які відображають реакції на деякі ситуації спілкування. Кожне з них оцініть як правильне (П) або неправильне (Н) стосовно себе, поставивши поряд із кожним пунктом відповідну букву.

Обладнання: папір та ручка.

Опитувальник:

1. Мені здається важким наслідувати інших людей.
2. Я міг би покривлятися, щоб звернути увагу оточуючих.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям інколи здається, що мої переживання глибші, ніж це є насправді.
5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.
6. У різних ситуаціях у спілкуванні з іншими людьми я часто поводжуся порізно.
7. Я можу відстоювати тільки те, у чому щиро впевнений.
8. Щоб досягти успіхів у справах та у відносинах з людьми, я часто буваю таким, яким мене хочуть бачити.
9. Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не терплю.
10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Обробка результатів. По одному балу нараховується за відповідь «Н» на питання 1, 5, 7 і за відповідь «П» на всі інші запитання. Підраховується сума балів, яка співвідноситься із шкалою.

Інтерпретація.

Люди з високим комунікативним контролем постійно слідкують за собою, добре обізнані, як поводитись, управляють своїми емоційними виявленнями. Разом із тим вони відчують значні труднощі у спонтанності самовираження, не люблять непередбачуваних ситуацій. Люди з низьким комунікативним контролем безпосередні і відкриті, але можуть сприйматися оточуючими як занадто прямолінійні та нав'язливі.

0-3 балів – низький комунікативний контроль; висока імпульсивність у спілкуванні, відкритість, розкутість, поведінка може мало змінюватися в залежності від ситуації спілкування і не завжди співвідноситься із поведінкою інших людей.

4-6 балів – середній комунікативний контроль; у спілкуванні щирий, щиро ставиться до інших, але стриманий в емоційних проявах, співвідносить свої реакції з поведінкою оточуючих людей.

7-10 балів – високий комунікативний контроль; постійно слідкує за собою, управляє проявом своїх емоцій.

У висновках характеризується ступінь комунікативного самоконтролю та наводяться психологічні рекомендації по забезпеченню процесу формування навичок саморегуляції у спілкуванні підлітків.

За даними дослідження по всіх методиках пишеться стисла характеристика (за наведеною схемою):

Карта-схема для оцінювання психологічного клімату групи

Позитивні характеристики

1. У групі переважає бадьорий і радісний тон
2. Доброзичливість у взаєминах, взаємна прихильність
3. У групі високо цінують принциповість, чесність, безкорисливість; є велике бажання працювати згуртовано
4. Група прагне спілкуватися й співробітничати з іншими групами
5. У взаєминах між угрупованнями колективу існує взаємна прихильність і розуміння
6. Членам групи подобається бувати разом, часто перебувати в колективі; брати участь у спільних справах, разом проводити вільний час
7. Успіхи (або невдачі) окремих членів групи викликають співпереживання й щіросердне співчуття всіх членів групи
8. Переживають схвалення й підтримка, критика висловлюється з добрими мотивами
9. Члени групи з повагою ставляться до думки один одного
10. У важкі для групи хвилини відбувається емоційне єднання, коли «один за всіх і всі за одного»
11. Досягнення або невдачі групи переживаються кожним як власне
12. Група співчутливо і доброзичливо ставиться до нових членів, прагне допомогти їм освоїтись
13. Група активна, сповнена енергії
14. Група швидко відгукується, якщо потрібно зробити корисну для всіх справу
15. У групі справедливо ставляться до всіх членів, тут завжди

підтримують слабких, виступають на їх захист

16. У членів групи виявляється почуття гордості за свою групу

Оцінка: +3 +2 +1 0 -1 -2 -3

Негативні характеристики

1. Переважає настрій пригніченості й песимізму.
2. Конфліктність у взаєминах, агресивність, антипатії
3. Принциповість, чесність, безкорисливість не в шані; відсутнє прагнення до колективної праці
4. Спостерігається прагнення відокремитися від інших в групі
5. Угрупування конфліктують між собою
6. Члени групи проявляють негативне ставлення до тіснішого спілкування, відмовляються від участі у спільних справах
7. Успіхи й (невдачі) залишають байдужими решту, а інколи викликають нездорову заздрість (або злорадство)
8. Критичні зауваження мають характер явних чи прихованих випадів
9. У групі кожний вважає свою думку головною і не приймає думки інших
10. У важких випадках групи «розкисає» і виникають розгубленість, сварки, взаємні звинувачення
11. Досягнення або невдачі групи не знаходять відгуку в його представників
12. Новачки почувають себе зайвими, чужими, нерідко щодо них виявляється ворожість
13. Група пасивна, інтервертна
14. Група не можливо підняти на спільну справу, кожний дбає лише про спільні інтереси
15. Група помітно розділений на «привілейованих» і «зневажуваних»,

тут презирливо ставлять до слабких, нерідко висловлюють їх

16. До похвал і заохочень група ставиться байдуже

У процесі обробки слід знайти алгебраїчну суму всіх балів і поділити її на 16. Якщо в опитуванні бере участь кілька експертів, обчислюється середній бал для групи. Якщо здобутий показник становить від -3 до -0,5 то в групі несприятливий клімат. При коефіцієнті від -0,4 до + 1,4 - нестійкий, при значеннях від +1,5 до +3 - зневажливий психологічний клімат.

Методика: Схема для експертного оцінювання психологічного клімату колективу (Гільбух)

Інструкція:

Будь ласка, уважно прочитайте кожне твердження та оберіть варіант відповіді, який найточніше відповідає вашому уявленню про атмосферу у вашій групі (класі/колективі). В анкеті немає правильних або неправильних відповідей – важлива ваша особиста думка.

1. Як часто у вашій групі виникають конфлікти?

- Дуже часто
- Іноді
- Рідко
- Практично ніколи

2. Чи відчуваєте ви підтримку з боку одногрупників у складних ситуаціях?

- Завжди
- Часто
- Рідко
- Ніколи

3. Яка атмосфера переважає у вашій групі?

- Напружена, ворожа
- Холодна, відсторонена
- Ділова, нейтральна
- Дружня, доброзичлива

4. Як ви оцінюєте взаємини між учнями у групі?

- Переважають конфлікти і напруга
- Є суперечки, але нечасті
- Загалом доброзичливі, бувають непорозуміння
- Дуже теплі та підтримуючі

5. Чи відчуваєте ви себе комфортно серед одногрупників?

- Постійно напружено
- Не завжди
- Загалом так
- Повністю комфортно

6. Чи спостерігається в групі згуртованість?

- Немає зовсім
- Часткова
- У більшості ситуацій
- Високий рівень згуртованості

Інтерпретація результатів:

- 18–24 балів – Сприятливий психологічний клімат
- 13–17 балів – Нестійкий (нейтральний) психологічний клімат
- 6–12 балів – Несприятливий психологічний клімат